

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей
історичної науки

Дипломна робота

на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

на тему:

“АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯРОСЛАВА ПАСТЕРНАКА”

Студента 4 курсу, групи ІА-42

Спеціальність 032 «Історія та археологія»

Щеглюк Юрій Романович

Керівник: **Боян-Гладка Світлана Петрівна**

кандидат історичних наук, доцент

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ	
1.1. Джерельна база дослідження.....	6
1.2. Історіографія проблеми.....	9
РОЗДІЛ II. БІОГРАФІЯ ЯРОСЛАВА ПАСТЕРНАКА: ШЛЯХ У НАУКУ	
2.1. Дитячі і юнацькі роки.....	16
2.2. Робота у музеях та наукових установах.....	26
2.3. Участь в організації Національного музею у Львові.....	29
РОЗДІЛ III. АРХЕОЛОГІЧНІ ЕКСПЕДИЦІЇ ТА ВІДКРИТТЯ	
3.1. Археологічні розкопки у Галичі (1934–1938).....	35
3.1.1. Відкриття фундаментів Успенського собору.....	39
3.1.2. Виявлення залишків княжого палацу.....	40
3.2. Археологічні дослідження в Крилосі, Шевченковому, Залукві.....	43
РОЗДІЛ IV. МЕТОДИКА ТА ВНЕСОК У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОЛОГІЇ	
4.1. Методичні підходи до польових досліджень.....	46
4.2. Збереження й інтерпретація матеріальних пам'яток.....	49
4.3. Вплив на подальших українських археологів.....	53
ВИСНОВКИ.....	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	59
ДОДАТКИ.....	66

ВСТУП

Актуальність теми. Археологія відіграє ключову роль у формуванні національної пам'яті та осмисленні історичного буття народу. В українській археологічній науці постать Ярослава Пастернака займає одне з провідних місць. Його внесок у розвиток наукових знань про минуле України вимірюється роками плідної праці, десятками проведених теренових експедицій, великою кількістю опублікованих книг, статей тощо. На його долю випала висока місія розкриття давніх таємниць княжого Галича, одного з величних та багатолюдних міст середньовічної Європи.

Ярослав Пастернак залишив помітний слід не лише як археолог-практик, але й як науковий організатор, музеєзнавець і популяризатор історико-культурної спадщини України.

Актуальність дослідження зумовлена потребою глибше осмислити внесок Ярослава Пастернака у формування національної археологічної школи, а також продемонструвати, як його відкриття вплинули на історіографію, культуру й ідентичність українців.

Об'єкт дослідження – археологічні дослідження Ярослава Пастернака.

Предмет дослідження – особливості археологічної діяльності Я. Пастернака, методи археологічних розкопок, основні відкриття та їх науково-культурна інтерпретація.

Мета роботи – комплексно проаналізувати археологічну діяльність Ярослава Пастернака, висвітлити її значення для української науки й культури.

Для досягнення мети передбачено виконання таких **завдань**:

- охарактеризувати науковий стан проблеми;
- висвітлити її біографію та наукове становлення Я. Пастернака;
- проаналізувати археологічні розкопки у Галичі та околицях;
- оцінити методологічні принципи його досліджень;
- визначити вплив Я. Пастернака на розвиток української археології;
- осмислити його роль у збереженні історичної спадщини.

Хронологічні рамки дослідження представлені роками життя та діяльності Ярослава Пастернака – 1892–1969 рр.

Територіальні межі роботи окреслені територією Східної Галичини, де жив і працював Я. Пастернак.

Наукова новизна дипломної роботи полягає у комплексному аналізі археологічної спадщини Ярослава Пастернака – видатного українського вченого, який заклав основи національної археологічної школи в першій половині ХХ ст.

У роботі *вперше* здійснено спробу систематизації його польових досліджень у Крилосі, Шевченковому, Залукві, з урахуванням сучасного наукового контексту, джерельної бази та архівних документів.

Проаналізовано вплив Я. Пастернака на становлення української національної археології, *охарактеризовано* його методику польової роботи, підходи до атрибуції та інтерпретації знахідок, зокрема саркофага Ярослава Осмомисла.

Робота дозволяє по-новому оцінити роль ученого у формуванні історичної пам'яті українського народу та в науковій легітимації Галицько-Волинської держави як важливого етапу українського державотворення.

Особливістю дослідження є також зосередження уваги на малодосліджених аспектах діяльності Пастернака в контексті його співпраці з Науковим товариством імені Шевченка, участі в європейських археологічних проєктах та внеску в розробку концепції історико-культурних заповідників на території України.

Теоретико-методологічну основу дослідження складають методологічні принципи та методи. У дипломній роботі було використано принципи історизму, об'єктивності, всебічності і науковості. Під час написання тексту використовувалися методи системно-структурного аналізу, логічний та історико-порівняльний, джерелознавчий, археологічний, інтерпретаційний

Практичне значення полягає у можливості використання матеріалів дослідження в навчальному процесі, музеєзнавстві, культурній спадщині та

популяризації наукової діяльності видатного українського археолога. Дослідження може слугувати науковою базою для майбутньої наукової розробки, яка відобразиться в написанні магістерської роботи. Матеріали дослідження можуть також використовуватися на семінарських заняттях, тематичних спецкурсах в університеті та інших навчальних закладах, краєзнавчих гуртків, етнологічних розвідках тощо.

Здійснено апробацію роботи:

- взято участь у двох конференціях: Всеукраїнська науково-практична конференція молодих вчених «Карпатські етнологічні читання» (м. Івано-Франківськ, 7 травня 2025 р.); щорічна звітна наукова конференція студентів секція етнологія та археологія Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника 3 квітня 2025 року.

Структура дипломної роботи визначена її змістом, постановкою проблеми та завданнями дослідження, складається зі вступу, чотирьох розділів і десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

РОЗДІЛ І. СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ

1.1. Джерельна база дослідження

Дослідження цієї теми вимагало вивчення значної джерельної бази, яку можна поділити на п'ять основних груп. До першої за значенням групи можна віднести неопубліковані архівні матеріали.

У Центральному державному історичному архіві міста Львова, у фонді Наукового товариства ім. Шевченка (№ 309) маємо значний масив приватної кореспонденції відомих діячів української і зарубіжної науки, адресованої Я. Пастернаку. Найповніше представлені автографи директора Національного музею у Львові Іларіона Свенціцького, польського археолога, професора Варшавського університету (з 1920 р.), члена Польської академії мистецтв, члена Польської академії наук (з 1952 р.) Влодзімежа Антоневича, професора з Братислави Яна Айзнера. Варто виділити окремі листи В. Дорошенка, І. Крип'якевича, Л. Чикаленка, О. Кандиби, В. Щербаківського, митрополита А. Шептицького. Три послання археолога до митрополита, що знаходяться у фонді А. Шептицького [1–4], дають багату інформацію про історію відкриття Успенського собору в Крилосі. У звіті Я. Пастернака з археологічних розкопок у крипті Святоюрського собору у Львові влітку 1933 року детально описане поховання львівських владик, що походили з пізньосередньовічного часу [5].

Листування дослідника з мистецтвознавцем І. Свенціцьким, яке зберігається в архівному фонді відділу рукописів Національного музею у Львові, розкриває зацікавлення Я. Пастернака музейництвом і краєзнавством, дає можливість більше довідатись про його перебування у Чехословаччині. Листи студента Львівського університету, а згодом старшини УГА до директора Національного музею у Львові найповнішою мірою підтверджують слова історика В. Вериги: «Його листування – це багатюще джерело для дальших дослідів цим разом уже самої особи цього видатного вченого, який чекає ще на свого дослідника» [39, с. 97].

Архівні матеріали Я. Пастернака зберігаються також у відділі рукописів Львівської Наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Його листи до

відомого етнографа В. Гнатюка [11; 33] ретроспективно прослідковують героїчну епопею Української Галицької Армії, у складі якої воював молодий учений. Важливе значення для розуміння процесу формування наукових інтересів дослідника мають листи Я. Пастернака до М. Возняка, І. Глинського і В. Щурата [12]. Архівні матеріали ЛНБ ім. В. Стефаника окреслюють постать батька вченого, отця Івана Пастернака, як представника славної когорти діячів Української греко-католицької Церкви другої половини XIX – початку XX ст.

Значна група документів, особливо ті, що походять із воєводських та повітових поліцейських управлінь [10], засвідчують, які нестерпні перепони чинила польська окупаційна влада на початку 30-х років XX ст. щодо проведення Я. Пастернаком самостійних археологічних розкопок. Особливо посилювався таємний нагляд поліції за археологом під час його досліджень Успенського собору (1936–1937). Про це стверджують виявлені в Державному архіві Івано-Франківської області донесення Станіславського воєводського управління поліції [13–14].

Другу групу джерел становить незначна кількість опублікованих листів. Три листи Я. Пастернака до голови НТШ К. Студинського були включені до збірника «У півстолітніх змаганнях. Вибрані листи до К. Студинського (1891–1941)» – № 324, 583, 632. Декілька листів, які адресував йому Я. Пастернак у 1960 році, видрукував історик О. Домбровський у журналі «Український історик» [9; 34].

Із середини 90-х років XX ст. розгорнув свою наукову діяльність у справі популяризації епістолярної спадщини Я. Пастернака львівський дослідник Т. Романюк. Він ознайомив громадськість з «Одинадцятьма листами Ярослава Пастернака до Володимира Гнатюка» [33], виявив і зробив детальний аналіз документальних матеріалів дослідника в архівних збірках Львова. Т. Романюк також ретельно вивчив листування найкращого учня І. Свенціцького зі своїм учителем протягом 1913–1928 років.

Ще дві групи архівних матеріалів Я. Пастернака, які, на жаль, були недоступні для нашого вивчення, зберігаються в наукових установах США.

Першу частину архіву, до якої входять друковані праці, бібліотека, виписки з археологічних розкопок, рукописи недрукованих статей, дружина покійного вченого Марія в 1970 р. передала до Українського наукового інституту Гарвардського університету. З-поміж рукописів на особливу увагу заслуговує «Іменний, географічний та речевий показники до монографії „Старий Галич“», який уклав автор.

Друга частина архіву, що охоплює особисті документи науковця, його листування (понад 500 листів), автобіографічні та бібліографічні матеріали, були передані Українському історичному товариству в Кенті (США). Історик Л. Винар опублікував ґрунтовний опис цих матеріалів. Автор публікації зазначав, що листування вченого з Кентського архіву важливе не лише для повноцінного висвітлення його життя та наукової праці, але й для дослідження українського наукового життя в діаспорі та історії української еміграції.

Наступна група містить періодику українських і польських видань, де друкувалися наукові розвідки Я. Пастернака, а також висвітлювалися його наукові відкриття іншими авторами. Багато їх знаходиться у бібліотечному фонді Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, в колишньому спецфонді Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка, у Державному архіві Івано-Франківської області. За можливістю у дослідженні використана періодика й література, що видана в діаспорі.

Надзвичайно важливим науково-інформаційним джерелом до вивчення проблеми є світлина з розкопок науковця в Крилосі (Ю. Дороша, Р. Крохмалюка, С. Щурата, із архіву Рогатинської гімназії ім. Володимира Великого), документальні кінострічки (В. Софроніва-Левицького), ескізи (О. Кульчицької), скульптура (А. Павлося), пластичні реконструкції черепа князя Ярослава Осмомисла, які виконали професор З. Погорецький і скульптор В. Гоголь.

Таким чином, всі наявні джерела дали змогу виконати наше дослідження. Широкий за змістом спектр архівних та опублікованих матеріалів, періодичних

видань і статей сучасних дослідників переконливо засвідчив, яке неоціненне значення для вивчення історії України мають археологічні відомості. Я. Пастернаку не вдалося б уповні реконструювати етногенетичну картину української минувшини на рівні особистої концептуальної моделі, якби він не залучив до своїх досліджень антропологічні та лінгвістичні дані, фольклорний, музейний та етнографічний матеріал, джерела мистецтвознавчих дисциплін.

1.2. Історіографічна база проблеми

Історіографічні джерела представлені тогочасною літературою та сучасними студіями з історії та археологічної діяльності вченого. Зокрема, значний цикл праць, які торкаються історії археологічних розкопок Я. Пастернака в княжому Галичі–Крилосі, написали безпосередні їх учасники: С. Гела, Д. Герчанівський, Р. Крохмалюк та інші.

Вершиною археологічних досліджень Я. Пастернака під час його вимушеного перебування далеко за межами Батьківщини (1944–1969) була наукова праця «Археологія України» (Торонто, 1961). Дослідник творчого спадку вченого професор М. Му шинка справедливо зазначав, що вона не має і ще довго не буде мати рівної собі в українській історіографії [25, с. 77]. Ця подія, а також відзначення науковою громадськістю української діаспори в 1962 р. 70-річного ювілею видатного науковця дало поштовх до нового осмислення дослідницького доробку археолога у вільному світі. Ще напередодні виходу книги з друку, одностайно схвальна критика на монографічне видання відображена у приватному листуванні з Я. Пастернаком таких видатних вчених, як В. Кубійович, П. Курінний, М. Міллер [31].

У 1970 р. редакція журналу «Український історик» опублікувала статтю В. Вериги «Дослідник підземного архіву України» [39], написану значною мірою під відчутним впливом спогадів Я. Пастернака «Мої зустрічі зі старовиною», які на той час знаходилися в рукописному варіанті у професора Гарвардського університету О. Пріцака. Вона залишається донині найзмістовнішим і скрупульозним оглядом головних життєвих віх Я. Пастернака, його наукової

кар'єри, містить значний фактичний матеріал. Окрім того, В. Верига – один із перших серед дослідників сформулював стрижень історіографічної схеми славетного археолога: «Професор Пастернак присвятив ціле своє життя розшукам української старовини, намагався знайти метрику свого народу, якому світ, а зокрема його сусіди, відмовляли права на існування» [39, с. 90]. І хоча основний акцент у статті зроблений на археологічних дослідках вченого, В. Верига першим із біографів Я. Пастернака звернув увагу на його громадсько-культурну й особливо педагогічну діяльність під час перебування у Канаді (1949–1969). За його підрахунками, протягом 1949–1961 років професор Я. Пастернак виголосив 18 науково-педагогічних доповідей [39, с. 96]. Крім того, він був постійним членом педагогічного складу Курсів Українознавства ім. Григорія Сковороди (від 1950 до 1968 року), Курсів Українознавства ім. Юрія Липи (1956–1969), Курсів Українознавства при церкві Св. Миколая (1963–1969) і Вищих Освітніх Курсів Осередку Української Культури й Освіти в Канаді [39, с. 97].

В українській історичній науці радянського періоду зазвичай перекручено подавались факти з життя Я. Пастернака, а його наукова спадщина замовчувалась. Прислужники більшовицької ідеології по-різному таврували вченого, зараховуючи його до «зрадників українського народу». Огріхи науковця полягали у тому, що він «аж серед антів визбирував зерна націоналізму і української державності» [38, с. 4]. Неприпустимою для наукової етики в заідеологізованій публікації Д. Григораша була й оцінка окремих історіософічних концепцій Я. Пастернака, зокрема в тій частині, де в саркастичній формі розкритикована автохтонна теорія вченого щодо походження українського народу.

Внаслідок ідеологічних заборон всі книги і статті Я. Пастернака вилучали з наукових бібліотек України, вони зберігалися лише в спецфондах. Радянська цензура практично знищила весь тираж монографії дослідника «Старий Галич. Археологічно-історичні дослідження у 1850–1943 рр.» (Львів–Краків, 1944). На праці видатного вченого заборонялося робити наукові поклики.

Стереотипні ярлики, що їх п'ятдесят років чіпляла комуністична пропаганда та ідеологи радянської історичної науки на постать Я. Пастернака як українського буржуазного націоналіста, були остаточно зняті на Науковому симпозіумі «Т. Шевченко і національна культура» (Львів, 8–9 червня 1989 р.).

Дослідник В. Петегирич на об'єктивному аналізі творчого доробку провідного члена НТШ 30-х рр. ХХ ст. показав його внесок у дослідження давньоруської археології [58–60].

Переломною віхою у вивченні наукової спадщини став 1991 рік – час проголошення незалежності Української держави, коли для вчених став вільним доступ до архівних і бібліографічних фондів.

Починаючи з 1991 р., на сторінках вітчизняних періодичних видань з'являються публікації про археологічну діяльність великого науковця, які, незважаючи на популярний характер, містять конкретну інформаційну цінність. Це насамперед праці І. Ковалю – «Останній заповіт Ярослава Пастернака» [45–48], «Ярослав Пастерна – дослідник старожитностей Ураїни» [45], Р. Романюка [59–65], М. Бандрівського [34–36], О. Ситника [67–68].

14 листопада 1991 р. сталася подія, яка продовжила історію відкриття Я. Пастернаком у 1937 р. останків фундатора Успенського собору Ярослава Осмомисла. Тоді у крипті храму Святого Юра у Львові під час археологічних розкопок було знайдене перезахоронення відомого галицького князя другої половини ХІІ ст., зроблене безпосередньо автором відкриття з благословення митрополита А. Шептицького. Унікальна знахідка нагромадила значну дослідницьку літературу, у створенні якої взяли участь члени експедиції, які натрапили на гріб Ярослава Осмомисла: археологи М. Бандрівський, Ю. Лукомський, архітектор Р. Сулик [34, с. 393–409].

У 1993 р. в першому номері журналу «Археологічні студії» (*Studia archaeologica*) Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України була опублікована стаття В. Петегирича, Д. Павліва, М. Филипчука «Ярослав Пастернак і українська археологія», у якій вперше в новітній вітчизняній

історіографії було детально викладено біографію вченого, проаналізовано його внесок у розвиток української науки [56, с. 7–9].

Особливий етап у вивченні та популяризації наукових праць Я. Пастернака пов'язаний із підготовкою та відзначенням 1100-річного ювілею древнього Галича у 1998 р. З ініціативи і під особистим керівництвом директора Інституту українознавства при Прикарпатському університеті ім. Василя Стефаника професора В. Грещука відповідальна редакційна колегія опрацювала й надрукувала монографію вченого «Старий Галич. Археологічно-історичні дослідження у 1850–1943 рр.». Будучи, безперечно, найкращою працею з археології княжого Галича, вона залишалася до того невідомою навіть багатьом фахівцям [43].

На Міжнародній науковій конференції «Галич і Галицька земля у державотворчих процесах України», присвяченій 1100-річчю Галича (1998), прозвучала доповідь професора М. Мушинки (Пряшівський університет, Словаччина) «Володимир Січинський та Ярослав Пастернак – дослідники Галича» [51]. Значна кількість виступів дослідників на конференції торкалася вивчення окремих питань наукової діяльності знавця підземного архіву України. Так, професор Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника В. Грещук проаналізував лінгвістичні особливості праць Ярослава Пастернака «Старий Галич» і «Ранні слов'яни» [43]. Дослідження Т. Романюка «Ярослав Пастернак і Національний музей у Львові» прослідкувало творчу співпрацю визначного археолога з мистецтвознавцем І. Свенціцьким упродовж 20–30 років ХХ ст. [64, с. 214–219].

У 1998 р. історик мистецтва М. Мушинка об'єктивно, на ґрунтовному джерелознавчому матеріалі зробив спробу визначити місце Я. Пастернака у процесі еволюції всієї української науки. Його стаття є логічним завершенням попередньої праці «Ярослав Пастернак – дослідник кам'яної історії України» [51].

Певним внеском у вивченні особистості Я. Пастернака як антрополога, археолога, етнографа, етнологів, історика, краєзнавця, музеєзнавця та

громадсько-культурного діяча, у дослідження розробленої вченим схеми древньої історії України є праці співавтора цього дослідження, що підтверджують монографії і статті, опубліковані у 1991–2005 роках.

Чимало сторінок щодо значення археологічних досліджень Я. Пастернака для вивчення історії Галича зокрема і Прикарпаття загалом присвятив у своїх монографіях академік В. Грабовецький [42].

Львівський релігієзнавець та археолог М. Бандрівський детально і всебічно розкрив співпрацю директора музею Наукового товариства ім. Шевченка Я. Пастернака з Митрополичою консерваторською комісією під час розкопок у Крилосі та Львові [34; 35].

За останні роки західноукраїнські наукові видання історичної тематики помістили чимало досліджень, автори яких простежують найважливіші віхи життєпису визначного вченого або ж ступені його наукової кар'єри. Про участь Я. Пастернака у визвольних змаганнях українського народу (1918–1920) розповідається в історичному нарисі «Жовківщина», монографії М. Литвина «Українсько-польська війна 1918–1919 рр.», статті Т. Романюка «Військовий здвиг Ярослава Пастернака». У більшості праць львівського археолога В. Петегрича оцінюється внесок Я. Пастернака у дослідження пам'яток княжої доби Перемиської землі [58, с. 4; 60, с. 168–174]. Він же ввів у науковий обіг матеріали про Валявський могильник, який у 1939 р. розкопав Я. Пастернак біля Перемишля, що майже не висвітлювались в археологічній літературі.

Ужгородський археолог П. Пеняк об'єктом своїх наукових зацікавлень, які переросли у ґрунтовні публікації, обрав такі проблеми – «Ярослав Пастернак і старожитності Закарпаття» [54] та «Ярослав Пастернак і чеська археологія» [55].

Більше як півтора десятиліття львівські дослідники Ю. Лукомський і В. Петрик, повторно обстеживши у Крилосі Успенський собор, церкву Воскресіння Господнього, храм Бориса і Гліба в Побережжі, які розкопав Я. Пастернак, висвітлюють етапи вивчення своїм великим попередником пам'яток

галицької архітектурної школи у культурному контексті України XII–XIII ст. [49–50].

Відомі спеціалісти в галузі ранньослов'янської археології В. Баран та О. Домбровський найбільше уваги у своїх дослідженнях приділили статтям Я. Пастернака на тему етногенезу слов'ян, які, на жаль, були опубліковані після смерті їх автора.

Окремі аспекти краєзнавчої діяльності вченого-енциклопедиста відображені у працях івано-франківського історика і краєзнавця Б. Гаврилів [40–41]. Мистецьким знахідкам із княжої епохи, що виявив Я. Пастернак на Золотому Току в Крилосі, при розкопках Мадярських могил, ювелірних майстерень в урочищі Юрієвське, дав власну інтерпретацію професор Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника М. Фіголь [75]. Сьогодні концепція дослідника княжого Галича про історико-топографічний розвиток міста перебуває в постійному полі дослідницької уваги археолога, професора кафедри етнології і археології Б. Томенчука [70–73].

Аналіз праць дає підстави для висновку, що більшість авторів досліджували наукову та громадсько-культурну діяльність Я. Пастернака загалом, охоплюючи всі сфери його життя, або ж в окремих проявах та аспектах висвітлювали практичну роботу вченого, головним чином – в царині археології та історії, а також аналізували теоретичні здобутки, які він отримав саме в цих галузях науки. Тому у вітчизняній історіографії досі відсутнє окреме узагальнення, яке б систематизувало наявні матеріали й відобразило основні етапи становлення Я. Пастернака як творця оригінальної наукової схеми історичного розвитку українського народу. Не була предметом наукового вивчення також і можливість використання наукових концепцій вченого з етногенетичної проблематики як серйозної аргументованої мотивації для народу, що розбудовує свою державу.

Отже, джерельна база, що стосується археологічної спадщини Ярослава Пастернака, є надзвичайно різноплановою і включає як опубліковані праці самого вченого, так і архівні матеріали, кореспонденцію, документи музеїв і

наукових інституцій, де він працював. Особливу цінність становлять його звіти, статті, нариси, а також щоденникові записи, в яких детально фіксував хід розкопок, умови експедицій та методику польових досліджень.

Історіографічний огляд показує, що постать Ярослава Пастернака посідає вагомe місце в українській археологічній науці ХХ ст. Дослідники вітчизняної гуманітаристики висвітлюють його діяльність у контексті розвитку НТШ, Богословської академії, а також археологічних відкриттів у Галичі, Крилосі, Шевченковому. Особлива увага зосереджена на вивченні його внеску в локалізацію літописного Галича, дослідження княжих поховань та спробу збереження культурної спадщини у складний політичний період.

Варто підкреслити, що до сьогодні багато аспектів діяльності Пастернака залишаються малодослідженими або потребують сучасного переосмислення. Його археологічна школа і застосовані методи викликають інтерес як у контексті історії української науки, так і в загальноєвропейському археологічному дискурсі. Таким чином, і джерельна база, і історіографічна традиція створюють надійне підґрунтя для подальших досліджень наукового археологічного спадку Ярослава Пастернака.

РОЗДІЛ II. БІОГРАФІЯ ЯРОСЛАВА ПАСТЕРНАКА: ШЛЯХ У НАУКУ

2.1. Дитячі і юнацькі роки

Народився Ярослав Пастернак 2 січня 1892 р. у м. Хирів, що на Львівщині, в сім'ї греко-католицького священика. Впродовж останніх двох століть священичі родини Галичини дарували Україні просвітителів, політичних провідників і здібних учених. Його батько, отець Іван, цікавився архітектурою, мистецтвом, добре малював, грав на скрипці, і саме він прищепив дитині любов до рідної землі, до її неоціненних історичних скарбів. Мати Ольга походила з родини Мацюраків [59, с. 119].

Дитинство Ярослава минуло на парафії діда, теж греко-католицького священика Степана Мацюрака в с. Тростянець на Яворівщині Львівської землі, багатой численними археологічними пам'ятками. Саме з пошуків мезолітичних крем'яних знарядь на довколишніх заліснених піскових дюнах розпочиналося дитяче зацікавлення старовиною. А особливим духом була наповнена дідова хата зі старовинними церковними книгами, дерев'яними фігурками євангелістів і святих, дощатими іконами. Тоді пішки обійшов місцеві терени, закладаючи підвалини майбутньої праці дослідником. Так почав формувати й першу колекцію археологічних знахідок. «Вже більш зрозумілою мовою промовляли до мене старі ікони, що їх як старизну складено в скриню, і щоб не образити святощі, поставлено в церкві на хорах. І тут в атмосфері, насиченій туманними візіями давно минулого, мала свій початок моя мандрівка у глибину віків, тут народилася думка розкрити тайни підземного архіву» [59, с. 63].

Паралельно з археологічним зацікавленням, у колі родинного середовища, де з пошаною ставилися до релігійних і національних традицій, визрівало захоплення юнака старовинними звичаями й віруваннями, народними піснями та легендами.

З молодого віку Ярослав Пастернак читав “старі книги з пожовклими вже листками”, яких у бібліотеці діда вистачало. Батько прищепив хлопцю любов та повагу до релігійних і національних традицій.

Ім'я батька дослідника, отця Івана Пастернака, за справедливою оцінкою львівського дослідника Т. Романюка, «належить до славетної когорти діячів Української греко-католицької Церкви другої половини ХІХ – початку ХХ ст., що цілковито посвятились служінню народу, як словом Божим, так і заступництвом у культурному, економічному, національному житті» [60]. У відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України зберігся лист отця І. Пастернака до українського політика, історика й педагога Олександра Барвінського (14.07.1909 р.), в якому його автор торкається питання запровадження народної школи для українських дітей у селі Вацовичі на Дрогобиччині. Прогресивний священик УГКЦ доклав чимало праці й до розбудови «Просвіти», перебуваючи на парафії в с. Зіболки Жовківського повіту. «В домі мого батька, – згадував пізніше дослідник, – з особливою увагою ставились до релігійних і національних традицій і в дусі пошани до них минало моє дитинство. Крім церковної старовини мене тоді захоплювали вже старовинні звичаї і вірування, народні пісні й легенди, навіяні містичним духом сивих сторіч» [6, арк. 2].

Другим фактором, що вплинув на формування наукових інтересів Я. Пастернака, була плеяда блискучих учителів і вихователів Державної чоловічої гімназії в Перемишлі, де навчався майбутній науковець. 8 червня 1910 р. Я. Пастернак з відзнакою склав іспит зрілості і отримав право на продовження навчання в університеті. Під час навчання на філософському факультеті Львівського університету (1910–1914) його вчителями були відомі вчені: історик М. Грушевський, археолог К. Гадачек, польський антрополог Я. Чекановський. Він слухав лекції С. Вітковського, Б. Кручкевича, К. Студинського, К. Твардовського, О. Колесси, а практичні знання отримував на заняттях, які проводив український антрополог І. Раковський. З ім'ям якого пов'язаний вихід у світ першої наукової роботи з опрацьованими результатами антропологічних дослідів населення Жовківщини, що мала стати підґрунтям майбутньої наукової дисертації [16]. У березні 1914 р. Я. Пастернак провів перші власні антропологічні обміри 250 рекрутів у місті Жовкві, і

безпосередньо у своїх дослідях користувався позиченим у проф. Я. Чекановського інструментом [1, арк. 26].

Свій намір присвятити себе цій галузі досліджень Я. Пастернак не залишав і в роки війни. У травні 1916 р. йому вдалося зібраний матеріал доопрацювати і через І. Раковського надіслати до НТШ у Львові [1, арк. 28].

Детальний перелік тем у кожному навчальному півріччі свідчив про серйозний рівень підготовки та діапазон інтересів молодого студента. Обов'язковим у процесі навчання були філологічні семінари грецької та латинської мов під керівництвом згаданих професорів. Особливе значення Я. Пастернак відводив вивченню старовинних пам'яток, розвитку археологічної науки та музейній справі. Початок до пізнання предмету поклав відомий львівський вчений, засновник кафедри археології проф. Кароль Гадачек (1873–1914). Упродовж чотирьох років Я. Пастернак відвідував лекції й дізнавався про грецьке мистецтво, скульптуру та ремесло, археологію Центрально-Східної Європи, грецьку міфологію, археологічні дослідження та про залізну добу на землях давньої Польщі [45]. Також Я. Пастернак – учасник спеціального археологічного семінару К. Гадачека, на якому отримав перші необхідні навички дослідницької роботи над збереженням пам'яток старовини.

Серед інших університетських викладачів Я. Пастернак слухав лекції засновника відомої львівсько-варшавської філософської школи Казимира Твардовського. Він усю свою енергію вкладав у педагогічну працю, своїх учнів привчав до «ясности думки й виразу, до моральної чистоти й справедливости, якої був зразком». Серед українців він залишив добру згадку, бо ніколи не підкреслював національної різниці серед учнів: «був учителем і філософом» [60, с. 455].

Важливим чинником у здобутті майбутньої професії були педагогічні знання, які Я. Пастернак старався отримати у проф. Болеслава Маньковського та проф. Євгена Пясецького. В університетських “записах” Я. Пастернака згадані також проф. Густав Блатт з лекціями про індоєвропейські мови, проф. Людвік Фінкель з історією Австро-Угорської монархії, проф. Йозеф Калленбах

про гуманізм у Польському королівстві XVI ст., проф. Броніслав Дембінський про французьку революцію XVIII ст., проф. Станіслава Старжинського про наукові знання розвитку суспільства [4, арк. 30].

Мистецтвознавчу освіту майбутнього світила української археологічної науки шліфував директор Національного музею у Львові І. Свенціцький, а етнографічну – професор В. Гнатюк. У часі його вимушеної еміграції до Чехословаччини й навчання в Карловому університеті у Празі доля звела Я. Пастернака з академіком Л. Нідерле, якого він називав «великим вчителем».

Здебільшого навчання у Львівському університеті проводилося польською мовою. Утраквістичний характер закладу дозволяв функціонування кафедр з українською мовою викладання, на яких студентам пропонувалися лекції з історії, мови, географії та права. Серед існуючих предметів Я. Пастернак звернув увагу на курси проф. Кирила Студинського: “Складня церковно-славянської мови з поглядом на староруську і живу мову”, “Руське письменство XIX в. від виступу Івана Котляревського”, “Маркіян Шашкевич”; “Складня церковно-славянської мови”, “Вибрані питання з руського письменства XIX в.”, “Деклінація церковно-словянська; Руське письменство до половини XVIII в.”, “Іпатий Потій”, “Полемічне письменство від XI–XVI в.”, “Історична граматика руської мови” та проф. Олександра Колесси: “Історія руської драматичної поезії”, “З Генези Шевчекової творчости” [65, арк. 214]. Також К. Студинський проводив спеціальний “Семінар для руської філології” та “Практичні вправи з області церковно-словенської і староруської літератури” [60, с. 82].

10 липня 1913 р. право доцентури в Львівському університеті отримав директор НМ у Львові І. Свенціцький. Ще 1909 р. він подав на розгляд професорської колегії філософського факультету Львівського університету габілітаційну роботу з проханням призначити лектором, але тоді справа доцентури не була розглянута міністерством просвіти у Відні [Діло, 1913]. У літньому семестрі 1914 р. Я. Пастернак обрав лекції І. Свенціцького з двох курсів: “Вступ до історії слов’янських літератур”, “Шевченко в слов’янських

літературах” [59, с. 90]. Окремі лекції Я. Пастернак слухав німецькою мовою (проф. Антоневич: “Litteratur und Kunst der Deutsch Romantik”) [45, с. 89].

Одним із наставників Я. Пастернака у стінах університету став відомий професор антропології Ян Чекановський, який 1913 р. переїхав з Петербурга до Львова і очолив осередок антропології [44]. Під керівництвом Я. Чекановського проводилися спеціальні семінарські засідання, вивчалися на практиці антропологічні дані окремих груп населення, організовувалися наукові експедиції. Зокрема 1914 р. була організована велика дослідницька експедиція для обстеження давнього трипільського поселення у печері “Вертеба” поблизу села Більче на Тернопільщині. Я. Пастернак у зимовому семестрі 1913 р. записався на курс лекцій з антропології та етнографії [59, с. 90], а також став постійним учасником антропологічної лабораторії. В одній групі разом з Я. Пастернаком займалися його найближчі студентські товариші Володимир Гребеняк та Богдан Гнаткевич [36].

Студентський побут Я. Пастернака у Львові не обмежувався тільки аудиторіями в університетських аудиторіях по вулиці св. Миколая (нині вул. М. Грушевського). У перший рік навчання він налагодив безпосередні контакти з секретарем НТШ В. Гнатюком. Відомий український етнограф відзначився в історії української культури великим творчим доробком й вмінням організувати науковий процес. Це особливо помітно у налагодженні роботи Етнографічної комісії НТШ, заснованої у 1898 р. Закономірним було і те, що впродовж усієї своєї діяльності В. Гнатюк вів жваве листування з широким колом дослідників з Європи, а також з місцевими збирачами етнографічного матеріалу та дописувачами до періодичних видань НТШ.

Третім чинником, який благодатно забезпечив йому сімейну злагоду й моральний домашній комфорт, була його дружина, вчителька Рідної Школи ім. Шевченка у Львові Марія Стечик. Тому слушно констатує дослідник В. Верига, що вона була «його необхідним товаришем життя і дорадником у його праці, бо й сама цікавилась українським культурним життям та брала в ньому участь» [39].

Як уже зазначалося, Я. Пастернак народився в родині, де два покоління священиків віддали себе служінню Богу. Тому він на все життя залишився глибоко віруючою людиною, навіть свій життєвий шлях довершив, збираючись недільного ранку на Божественну Літургію. Господь нагородив його у життєвій мандрівці знайомством з великим меценатом – митрополитом Андреем Шептицьким. Завдяки фінансовим пожертвуванням А. Шептицького у 1934 році зреалізувалася можливість після багаторічної перерви відновити у Крилосі археологічні розкопки [3, арк. 37]. Саме легендарному митрополиту належала думка зробити «останки Галицького Катедрального собору заповідником, пантеоном всенародного і церковного значення».

Напередодні Першої світової війни майбутній науковець чітко визначився з колом майбутніх наукових занять, у центр яких він поставив антропологію. Захоплювався народними звичаями і обрядами, цим самим зарекомендував себе в науковій літературі як здібний етнограф й фольклорист. У 1914 р. в «Етнографічному збірнику» НТШ були опубліковані колядки і щедрівки, зібрані Я. Пастернаком у с. Вацовичі на Дрогобиччині за науковою програмою, складеною В. Гнатюком. У довоєнний період він уклав розвідку «Звичаї та вірування в с. Зіболках Жовківського повіту». Це була багатообіцяюча праця, яка засвідчила народження великого вченого. У першій частині, що мала назву «Побутова культура», автор відтворив сімейні звичаї (народження дитини, весілля і похорон), господарське життя (домашні та польові роботи), календарні звичаї (Святвечір, Різдво, Новий рік, Щедрий вечір, Йордан, Благовіщення, Великдень, Йоана Хрестителя, Св. Андрія). Друга частина «Культура духовна», яку дослідник уклав у формі оповідань, розповідає про релігійні вірування, демонологію, народну медицину, фізіологію, космометрологію, мінералогію, ботаніку та зоологію [15; 16].

Під час Першої світової війни (1914–1918) служив в австрійському війську, а після Листопадового Чину в Галичині перейшов до лав VII бригади Української Галицької Армії, побував у Наддніпрянщині.

Коли ЗУНР програла війну Польщі, 8 грудня 1919 року Найвища Рада Антанти, визнавши східним кордоном лінію Керзона, юридично затвердила польську окупацію українських земель: Холмщини, Лемківщини, Підляшшя і Надсяння, а військовики що воювали на боці ЗУНР були інтерновані за межі Польщі. Таким чином, улітку 1920 року Пастернак опинився в таборі інтернованих у Чехословаччині.

Прихильне ставлення президента та уряду дозволило численній українській молоді навчатися у недержавному Українському Вільному Університеті (УВУ), який постав 1921 р. у Відні і був перенесений до Праги. Довкола УВУ гуртувалися відомі університетські професори зі Львова та діячі науки з Наддніпрянської України, що опинилися в еміграції. Я. Пастернак слухав лекції з археології проф. Вадима Щербаківського, геології проф. Федора Швеця, біології проф. Петра Андрієвського [60, с. 26].

У липні 1923 р. проф. УВУ С. Рудницький організував першу повоєнну наукову експедицію в Карпати. Разом зі студентами відомого географа у подорож вирушив Я. Пастернак, що ставив перед собою конкретні цілі, пов'язані з антропологічними, топографічними та діалектичними аспектами української присутності в регіоні [11, арк. 3].

Впродовж 1922–1925 років продовжував археологічні студії у Карловому університеті Праги у всесвітньовідомого славіста Любора Нідерле, працював на кафедрі археології Українського Вільного Університету (УВУ). Він коли записався на студії до Карлового університету, то обрав за головний предмет доісторичну археологію, а за побічний – класичну [48, с. 26].

Його незмінним і впливовим наставником був видатний чеський славіст Любор Нідерле. Славнозвісні лекції професора археології, його ставлення до студентів, коли учитель не приховує перед учнями своїх знань і досвіду, викликали щире захоплення Я. Пастернака. Між ними встановилися добрі взаємини, які Я. Пастернак характеризував двома деталями: у проф. Нідерле дійсно можна чогось навчитися, в свою чергу учитель відзивався про свого студента як про “пильного, совісного й амбітного робітника” і ставив завжди у

приклад іншим [62, с. 29]. У 1922–1923 рр. за сприянням Л. Нідерле, Я. Пастернак був прийнятий асистентом археологічного відділу Народного музею у Празі.

Восени 1925 р. він склав ригорози і захистив в стінах Карлового університету докторську дисертацію на тему «Руські Карпати в археології», а 26 березня 1926 р. отримав докторський диплом. Того ж року Я. Пастернака обрали дійсним членом чеського Археологічного товариства. Наукова монографія Я. Пастернака вийшла друком 1928 р. у серії Праць філософського факультету Карлового університету. Книга Я. Пастернака, що вийшла чеською мовою, надалі стала підставою видання першого українського підручника з археології [20].

Упродовж навчання Я. Пастернак, не без участі проф. Л. Нідерле, включений до складу державної експедиції Чеського інституту археології, що розпочала грандіозні археологічні розкопки на Празькому Граді. У червні 1925 р. на найбільшому подвір'ї королівського замку, що чесько-словацькою владою розглядався як майбутня резиденція президента ЧСР Томаша Масарика, розпочалися дослідження давніх романських будівель: базиліки на місці катедри св. Віта і єпископської палати XI ст. [26, с. 124].

Я. Пастернака як провідний спеціаліст археологічного інституту провів планові дослідження у різних куточках Праги: поховання і залишки поселення на Стржешовіце; фундаменти романського монастиря XII–XIII ст. на Страгові; рештки житлових будівель XII–XIII ст. на старому Ринку; поховання у Бубеничах і Височанах; костел Здеразе.

Мав нагоду досліджувати фундаменти середньовічних монастирів, костелів і цивільної забудови. Внесок Ярослава Пастернака у чеську археологію був настільки вагомим, що йому дали урядову подяку в канцелярії президента Томаша Масарика, запропонували громадянство Чехії і дали громадянство Праги.

Наприкінці 1927 р. після довголітнього перебування в еміграції Я. Пастернак остаточно вирішив повернутися до Львова. Свій науковий докторат з

археології, здобутий у Празі, він намагався нострифікувати у вищому навчальному закладі Польщі. Його давній студентський знайомий, а згодом відомий польський археолог Влодзімеж Антонєвіч, погодився зачитати реферат докторської роботи на засіданні професорського складу Варшавського університету. Ступінь доктора був одноголосно підтверджений.

До Львова Я. Пастернак разом з дипломом привіз, мабуть, найважливіший для себе документ – це посвідчення з рекомендаціями Комісії досліджень празького Граду, яку підписами Карел Бухтела, Л. Нідерле, Альбін Стоцький, та Карел Гут.

У Львові Ярослав Пастернак працював директором Музею Наукового Товариства імені Шевченка. Відтак організував товариство, члени якого, у тому числі фінансово, підтримували дослідження та популяризацію української старовини.

Ярослав Пастернак став членом Наукового Товариства ім. Шевченка – протягом 1928 –1939 років очолював музей НТШ, та одночасно співпрацював з Богословською академією УГКЦ. Зокрема, написав для цього закладу підручник з археології, який видали у Львові.

У 1930 році Пастернак одружився із Марією Стецик, учителькою Рідної Школи імені Шевченка у Львові, їх шлюб відбувся у церкві св. Петра і Павла на Личакові. Дружина стала його постійним товаришем життя, дорадником у науковій праці, бо й сама цікавилась українським культурним життям та брала в ньому активну участь, хоч і не у царині археології.

Вони були знайомі ще з студентських передвоєнних часів. Народилася М. Стецик у Львові в сім'ї працівника видавничої спілки “Діло” Івана Стецика [66, с. 364]. Навчалася у першій жіночій школі ім. Т. Шевченка під егідою Руського (Українського) педагогічного товариства у Львові, що знаходилося на площі Стрілецькій, буд. 6. На початку ХХ ст. школа була перенесена до будинку по вул. Мохнацького, № 12, що знаходився у безпосередньому сусідстві з старим корпусом університету. По закінченні середньої школи продовжила навчання у

Музичному Інституті ім. М. Лисенка у Львові. Її захопленням на все життя стало хореографічне мистецтво.

Згодом Марія Пастернак відіграла важливу роль у поширенні новітніх ідей та висвітленні сучасних проблем розвитку “модерного” танцю. Вона уважно й фахово аналізувала діяльність провідних представників нового хореографічного стилю, виділяла характерні риси та особливості різних напрямків і течій і, перш за все, старалася відзначити досягнення українських мистців у даній галузі [66, с. 369].

М. Пастернак володіла особливим літературним стилем і музичним смаком. Їй належало провідне місце в українській музичній критиці: різноманітні імпрези, гастрольні виступи, танцювальні вечори, обрядові вистави знаходили яскравий відбиток у львівській пресі, зокрема в “Ділі”. М. Пастернак – частий гість Великого міського театру: майже усі танцювальні і балетні постановки 1934–1939 рр. на головній сцені Львова представлені в її журналістській інтерпретації. Свою педагогічну діяльність вона зосередила на викладанні хореографії у середній жіночій школі у Львові. 11 квітня 1935 р. на Загальних зборах М. Пастернак обрана членом Виділу товариства “Українська захоронка” у Львові [66, с. 375]. Вона учасниця усіх заходів дошкільного виховання, що проводила українська громада Львова.

Після радянської окупації Західної України восени 1939 року, московити провели кілька ретельних допитів, по яких дозволили (бо встановили цілодобовий чекістський нагляд) працювати професором і завідувачем кафедри археології Львівського університету. У 1940-1941 роках Я. Пастернак зумів пробитися до Інституту археології Академії наук УРСР.

Отже, Ярослава Пастернака можна вважати одним з найвидатніших українських дослідників того часу. Він робив унікальні відкриття та знахідки. Внесок цього вченого оцінили ще за його життя. Про результати своїх експедицій він повідомляв світову наукову спільноту на міжнародних конференціях. У 1941 році виступав в університеті Берліна, був членом Чеського археологічного товариства.

У 1944 році в Кракові вийшла одна з найвідоміших книг Ярослава Пастернака: “Княжий Галич”. Десять років він виїхав з дружиною до Австрії, а по тому – у Німеччину, в американську зону окупації. Працював певний час у Геттінгенському університеті. Врешті, потрапив до Канади. Проживав у Торонто, де популяризував історичні знання для місцевої української діаспори. У 1963 році Ярослав Пастернак був обраний професором Українського католицького університету в Римі. Помер Ярослав Іванович Пастернак 22 листопада 1969 р. в Торонто. Похований на цвинтарі Парк-Лон Торонто в Канаді.

2.2. Робота у музеях та наукових установах

Важливою складовою наукової і культурно-просвітницької діяльності Ярослава Пастернака була його музейна робота, зокрема у Національному музеї у Львові імені Андрея Шептицького. Саме в цій установі, що на той час стала центром українського культурного життя Галичини, Пастернак реалізував себе як дослідник, експозиціонер і популяризатор історико-археологічної спадщини України.

Пастернак працював у музеї з початку 1930-х років, отримавши запрошення від митрополита Андрея Шептицького – мецената, який усіляко підтримував розвиток української науки і мистецтва. Шептицький не лише фінансував археологічні експедиції Я. Пастернака, а й надавав простір у музеї для експонування знахідок [2; 3].

У співпраці з митрополитом було реалізовано кілька тимчасових виставок, зокрема з матеріалами розкопок у Галичі, Крилосі та околицях. Пастернак особисто займався підготовкою експозицій, описом артефактів, створенням науково-популярних пояснень до експонатів, а також публікував каталоги археологічних колекцій.

У межах музейної діяльності Я. Пастернак виконував не лише адміністративні функції, а й систематично поповнював фонди музею археологічними матеріалами з власних експедицій. Йдеться насамперед про:

- фрагменти середньовічної кераміки;

- знаряддя праці;
- залишки будівельних конструкцій;
- хрестики, іконки, прикраси;
- епіграфічні матеріали (написані камені, графіті, хрестильні знаки).

Значна частина цих експонатів і сьогодні зберігається у Національному музеї у Львові та є основою для сучасних експозицій, присвячених Галицькому князівству.

Я. Пастернак розглядав музей не лише як місце збереження історичних пам'яток, а як платформу для національного самоусвідомлення. Він організовував екскурсії, лекції для вчителів і студентів, публікував науково-популярні матеріали, що наближали археологію до широкої громадськості.

Його підхід полягав у поєднанні науки й громадянського обов'язку: через матеріальні свідчення минулого Пастернак прагнув виховати історичну пам'ять українського народу.

У 1939 році, після приєднання Західної України до СРСР, Національний музей зазнав суттєвих змін, багато фондів було вивезено чи переформатовано під радянські стандарти. Сам Ярослав Пастернак змушений був залишити роботу в музеї, а згодом — емігрувати. Проте закладена ним традиція історико-археологічного музеєзнавства збереглася й розвинулась у пізніші роки [64, с. 215].

Робота Ярослава Пастернака в музеях була не лише частиною його наукової діяльності, а й формою культурного служіння українському народу. Завдяки його зусиллям археологія перестала бути вузькою академічною галуззю і стала основою для формування історичної самосвідомості у широких верствах суспільства.

Варто зауважити, що Ярослав Пастернак активно співпрацював із Науковим товариством імені Шевченка (НТШ) — першою українською науковою інституцією академічного типу. Він публікував у виданнях НТШ свої звіти про розкопки, аналітичні статті про матеріальну культуру Галицької Русі, а також узагальнення з історії міст середньовіччя.

У листі, датованому 24 лютого 1912 року, визначний український етнограф Володимир Гнатюк поінформував Ярослава Пастернака про прийняття його до складу дійсних (звичайних) членів Наукового товариства імені Шевченка [3, арк. 38].

Подальше визнання наукової діяльності молодого дослідника відбулося 9 червня 1918 року, коли Я. Пастернака було обрано звичайним членом Етнографічної комісії НТШ. Це рішення ухвалили на першому повоєнному засіданні комісії, що відбулося у Львові. У своїй доповіді голова комісії В. Гнатюк окреслив складну ситуацію, яка виникла внаслідок значних втрат етнографічного матеріалу, завданих під час окупації Львова російськими військами. У зв'язку з необхідністю відновлення кадрового складу та посилення напрямів досліджень, він запропонував, ще до формування Президії, обрати нових членів, зокрема антропологів. Серед кандидатур були рекомендовані: д-р Іван Раковський, Ярослав Пастернак, д-р Степан Рудницький та Гнат Колцунюк [8, арк. 4зв.]. Повідомлення про обрання нових членів було оприлюднене в тодішній львівській пресі, зокрема у виданні «Діло» (1918).

Черговим кроком у науково-організаційній діяльності Пастернака стало його обрання 29 квітня 1928 року на посаду секретаря Етнографічної комісії НТШ, що засвідчувало високу оцінку колегами його професійного досвіду та відповідальності.

На засіданнях історико-філософської секції Пастернак виступав із доповідями про результати своїх досліджень у Галичині. У 1930-х роках він входив до числа найактивніших дописувачів і редакторів археологічного збірника НТШ.

Я. Пастернак будучи членом НТШ зарекомендував себе як один із провідних археологів товариства. Він був залучений до роботи історико-філософської секції, а також брав участь у редагуванні та публікації Археологічного збірника НТШ – наукового видання, де систематично

публікував результати своїх досліджень у Галичі, Крилосі, Залукві, Більшивці та інших поселеннях княжої доби.

Однією з найважливіших праць у рамках цієї співпраці став звіт про археологічні дослідження в Галичі (1934–1938), опублікований у 1939 році в збірнику НТШ. Цей звіт став справжнім зразком для української археології міжвоєнного періоду: у ньому Пастернак не лише описав виявлені артефакти, але й здійснив їх детальний аналіз, контекстуалізував знахідки у ширшому історичному тлі Галицько-Волинського князівства.

Також у межах НТШ він:

- виступав із доповідями про княжий Галич і перспективи української археології;
- вів методичну та консультативну роботу, допомагаючи молодим дослідникам і музейникам;
- підтримував листування з іншими науковцями (зокрема Михайлом Грушевським та Іваном Крип'якевичем).

Пастернак розглядав НТШ як простір не лише для академічної праці, а й для розвитку національної ідеї через науку. Його діяльність у товаристві є прикладом синтезу глибокого наукового підходу та ідеологічної цілеспрямованості, притаманної українським науковцям доби бездержавності.

Після 1939 року, зі встановленням радянської влади у Львові, НТШ було ліквідовано, а археологічна діяльність Я. Пастернака опинилася під загрозою [64, с. 215]. Проте, навіть після еміграції, він продовжував дух співпраці з науковим середовищем української діаспори, яка продовжувала традиції НТШ за кордоном.

2.3. Участь в організації Національного музею у Львові

Ярослав Пастернак працюючи в НТШ у Львові одночасно брав активну участь в Національному Музеї (далі НМ) – установа української культури під керівництвом І. Свенціцького.

З ініціативи митрополита Андрея Шептицького 1905 р. був заснований Музей церковної старовини. На відміну від існуючих українських музеїв при

наукових і громадських інституціях, цей музей був спрямований на реалізацію лише музейних програм. Первозданна колекція старовини містилася у приміщенні монастирського комплексу на Святоюрській горі. Влітку 1912 р. Я. Пастернак будучи студентом Львівського університету оглянути музейні пам'ятки згаданої установи [19, с. 7]. Знайомство з НМ відзначилося на долі молодого Я. Пастернака і мало в подальшому значний вплив на його ріст як музейного професіонала. Протягом 1912 р. уся колекція НМ поступово була перенесена до новопридбаного будинку по вул. Мохнацького, 42 (нині вул. М. Драгоманова). Експозиційні фонди були вже належно впорядковані й розміщені по основних розділах: рукописів і стародруків, ікон, старовинної зброї, тканини і золотарства, етнографії та народного орнаменту, археології та нумізматики, а також бібліотеки мистецтвознавства. Основна музейна збірка становила 13 тисяч 658 одиниць зберігання, що дало право говорити директору у поточному звіті про помітний успіх у збирацькій та організаційній діяльності НМ [45, с. 123]. У своєму листі-відгуку від 12 січня 1913 р. Я. Пастернак висловив особисте захоплення розвитком Музею: “мимо всяких упереджень до него”, – і вирішив “собі також прилучитися до гр. Тишкевича і о. Садовського з заповідженим даром, певно не так цінним, але безперечно вартісним” [7, арк. 2].

У травні 1913 р. І. Свенціцький надіслав Я. Пастернаку поштову листівку з проханням: “Прошу ласкаво зайти в Музей – потребую Вас на певний час до помочи за гонораром”. Йому доручено інвентаризувати колекцію книг та експонатів львівського товариства “Просвіта”, переданої до НМ у сталий депозит. Згодом Я. Пастернак перейняв ведення інвентарної книги надходжень до НМ, що до цього цілковито належало до обов'язків директора. Того ж року вийшов у світ перший путівник по музею, у якому описані усі експозиційні розділи з переліком представлених історичних коштовностей [4]. Ілюстрації до цього видання підготував Я. Пастернак.

Віддавна перед українськими музейними діячами гостро стояла проблема вивозу пам'яток культурного життя українського народу до наукових закладів Києва, Кракова, Вільна (нині Вільнюс), а також Відня.

Від імені Управи НМ директор І. Свенціцький звернувся у травні 1912 р. до духовенства та громадськості з закликом оберігати пам'ятки національної культури і не передавати їх через посередників. Досвід накопичення музейних предметів змусив керівництво НМ у Львові відмовитися від практичних послуг окремих збирачів, що від імені музею провадили власний “промисел”. “Нехай у всім краю не буде ні одної старини, про яку не знали би в осередку її зберігання і громадження у НМ і якої не міг би НМ набути”, – зазначав І. Свенціцький [4, арк. 33].

Після урочистого відкриття 13 грудня 1913 р. музейна діяльність над впорядкуванням і поповненням колекції, яка винятково залежала від енергійності фундатора митрополита А. Шептицького, набрала цілком нових рис і масштабів. Керівництвом НМ була спеціально розроблена програма обстеження повітів східної Галичини та виявлення всього, що становить музейну цінність. Перед усіма прихильниками Музею ставилося єдине завдання “збирати якнайбільше і рятувати, що ще лишилося” [48, с. 87].

Про зростаючі вимоги до офіційних представників музею свідчить спеціальна пам'ятка “Поученє співробітникам Національного музею у Львові”, у підготовці якої брав участь Я. Пастернак [64, с. 23]. В його особі Управа НМ отримала вправного та досвідченого співробітника, що розгорнув досить активну пошукову та збиральницьку роботу. Для цього 13 червня 1913 р. директор І. Свенціцький написав відповідний рекомендаційний лист, у якому від імені НМ просив всіх настоятелів церков і сільських громад сприяти Я. Пастернаку як співробітнику музею у пошуках церковної та народної старовини [5, арк. 7]. Окрім цього, І. Свенціцький доручив своєму молодому помічнику провадити нотатки з подорожей. 11 серпня 1913 р. Я. Пастернак з наплічником на спині, дерев'яним фотоапаратом на ремінці відправився у першу мандрівку по галицьких селах у пошуках старовини. Упродовж місяця

він оглянув церкви в Нагірцях, Куніні, Магерові, Крехові, Потиличі, Улицькому, Тростянці, Вороблячині, Смолині і Залужжі. Пам'ятки старовини і загальний вигляд дерев'яної архітектури обов'язково фіксувалися ним на фотопластины.

Праця в НМ у Львові дозволила Я. Пастернаку детальніше вивчати мистецтво іконопису: “Переді мною розкривалась поступово величезна сторінка мистецької культури українського народу”. За короткий період часу йому вдалося опанувати характерні стилістичні риси народного малярства й вирізнити за канонічною строгістю і статичністю ікони XV–XVI ст. та реалістичним трактуванням зображення ікони XVII–XVIII ст. [Пастернак, 1978, с. 64]. Також Я. Пастернак намагався поповнювати бібліотечні фонди НМ у Львові. Так у селі Тростянець Яворівського повіту у захристії церкви він виявив понад 30 латинських стародруків XVI–XVII ст. з колишньої парохіяльної бібліотеки та з дозволу місцевого пароха М. Мацюрака передав цей чималий набуток до книжкової збірки Музею [26, с. 123].

10 липня 1914 р. Я. Пастернак отримав від директора І. Свенціцького доручення на чергову тривалу експедиційну поїздку, але початок Першої світової війни перекреслив усі подальші плани [Пастернак, 1930, с. 30]. Вся передвоєнна музейна діяльність Я. Пастернака відобразилася у записах в інвентарній книзі НМ, у кореспонденціях до директора І. Свенціцького та коротеньких спогадах в Ювілейному збірнику з нагоди 25-річчя заснування Музею. До цього слід додати запроваджений І. Свенціцьким і продовжений Я. Пастернаком з початком 1914 р. винятковий для тих часів звичай містити у львівських часописах “Діло” і “Руслан” щомісячні звіти про набуті речі та імена жертводавців, а також його участь в громадському Комітеті НМ у Львові, що об'єднував прихильників Музею [12, арк. 1].

Під час роботи в Національному музеї у Львові, вчений досліджував давні ікони, фотографував дерев'яні храми, працював зі стародруками.

Віднайдення фундаментів літописного Успенського собору і саркофагу з прахом князя Ярослава Осмомисла у 1936–1937 роках в селі Крилос отримали

продовження у рік проголошення незалежності України. Пам'ятного 1991 р. у крипті львівського собору св. Юра під час реставраційних робіт був виявлена неймовірна знахідка чоловічий кістяк з супровідною запискою директора Музею Наукового товариства ім. Шевченка Я. Пастернака датованою 31 серпням 1939 р. Напередодні Другої світової війни вчений, зі згоди митрополита Андрея Шептицького, перепоховав історичну реліквію і в короткій заяві “під словом чести науковця” підтвердив, що цей скелет належить засновнику катедральної церкви в Галичі князю Ярославу Осмомислу. Зарівно ця подія, як і багато інших отримали широкий розголос у науковому світі та в українському суспільстві й спричинилися до великої популярності вченого. Серед кіл істориків побутував вислів: «Ярослав знайшов Ярослава» щодо віднайдених останків Ярослава Осмомисла.

Найважливіші розкопки Ярослав Іванович провів на терені княжого Галича (1934–1941), де відкрив Успенський собор з саркофагом Ярослава Осмомисла. У 1935 році габілітувався (набув другого, вищого, наукового ступеня) на доцента УВУ в Празі, а в 1936–1939 і 1942–1944 роках був професором греко-католицької Богословської Академії у Львові.

Отже, дослідницька діяльність Ярослава Пастернака в Крилосі та на території давнього Галича без перебільшення стала однією з найвагоміших сторінок в історії української археології. Виявлення фундаментів Успенського собору та саркофага, що, згідно з авторитетною заявою вченого, належав князю Ярославу Осмомислу, засвідчило не лише високий професійний рівень археолога, але й глибоке розуміння ним історичної значущості цих об'єктів. Подальше підтвердження достовірності цієї знахідки у 1991 році свідчить про точність та відповідальність, із якими Пастернак підходив до своєї праці.

Символічне значення постаті вченого, який, на думку колег, «знайшов Ярослава», стало свого роду уособленням зв'язку між сучасною наукою та національною історичною пам'яттю. Наукова глибина, педагогічна діяльність та вірність справі навіть у найскладніші історичні моменти зробили Ярослава Пастернака постаттю не лише академічного, а й культурно-цивілізаційного

масштабу. Його внесок у вивчення та збереження історичної спадщини княжого Галича залишається джерелом натхнення для нових поколінь дослідників.

РОЗДІЛ III. АРХЕОЛОГІЧНІ ЕКСПЕДИЦІЇ ТА ВІДКРИТТЯ

3.1. Археологічні розкопки у Галичі (1934–1938)

У 1934–1938 роках Ярослав Пастернак провів одні з наймасштабніших археологічних досліджень на території давнього Галича – столиці Галицького князівства. Ці розкопки стали не лише видатною подією в українській археології, а й заклали фундамент для вивчення матеріальної культури й урбаністичної структури одного з найважливіших центрів середньовічної Русі.

Перша археологічна розвідка до Крилоса здійснена Я. Пастернаком у серпні 1934 р. Після надзвичайно серйозної систематичної наукової підготовки і при матеріальній підтримці митрополита А. Шептицького вчений розпочав ґрунтовне обстеження Золотого Току для встановлення топографії княжого двору і церкви св. Спаса; території навколо парохіальної церкви, відслідковуючи при цьому можливі рештки давньої Успенської катедри і великої могили в урочищі Качків.

1936 р. увійшов в історію української археології знаменною подією – експедиція Музею НТШ на чолі др. Я Пастернаком виявила на Крилоській горі муровані залишки споруди княжих часів. Інтригуюче відкриття припало на завершення польового сезону і керівник розкопок, зважаючи на брак призначених коштів, мусів відложити подальші дослідження. Про успішний результат археологічних пошуків Я. Пастернак в першу чергу сповістив митрополита А. Шептицького у листі від 8 серпня 1936 р. [2, арк. 40]. В львівській пресі з'являються тимчасові повідомлення про результати археологічних розкопок в Крилосі [20, арк. 18].

Нові систематичні розкопки розпочалися 1 липня й тривали до 15 серпня 1937 р. Цього літа Я. Пастернак працював над виконанням єдиного завдання: здобуття з під землі доказів існування княжої катедри XII ст. Попердні здогади одразу були підтверджені – на значній глибині поблизу теперішньої церкви Успіння Пресвятої Богородиці виявлено фундаменти монументальної споруди. Археологи здійснили розкопки по зовнішньому периметру храму, встановили глибину залягання фундаментних ровів і товщину стін. Усі показники свідчили

про великі архітектурні розміри і конструктивну масивність давнього архітектурного проекту у візантійському стилі. Подальші дослідження беззаперечно довели, що Я. Пастернаку вдалося віднайти місцезнаходження єпископської катедри і цим поставити крапку у питанні локалізації літописного Галича. Того ж сезону дослідник у середній частині притвору під поверхнею підлоги знайшов кам'яний монолітний саркофаг з останками чоловічого скелету і поховання молодої жінки зі збереженим чільцем-златоглавом. У румовищі на рівні денної поверхні княжої доби були віднайдені кусні тинку з слідами фресок, фрагменти різьбленого каменю, олов'яні згустки давньої покрівлі, залишки розбитих дзвонів, полив'яні керамічні плитки, черепки глиняного посуду XII–XIII ст., залізні боєві сокири [5, арк. 10].

Наукове відкриття Я. Пастернака, особливо сенсаційне віднайдення серед фундаментів Успенського собору саркофагу з похованням князя Ярослава Осмомисла, вмить перетворилося в національний набуток українського суспільства Галичини [19]. Перелік друкованих матеріалів у фахових виданнях, в щоденній періодиці та популярній літературі міг би адекватно представити інтелектуальну атмосферу, в якій жило суспільство під впливом здійснених Я. Пастернаком археологічних розкопок. Десятки статей з'явилося на сторінках щоденної української періодики, це традиційні щорічні звіти з результатами теренових пошуків у часописах “Діло”, “Новий час”, “Мета”. Публікували редакційні матеріали інші видання, такі як наприклад “Нова Зоря” (Львів), “Батьківщина” (Львів), “Назустріч” (Львів), “Нива” (Львів), “Наш прапор” (Львів), “Напередодні” (Львів), “Голос” (Львів), “Авангард” (Коломия), “Хліборобський шлях” (Львів), “Вісти з луку” (Львів). Ширші, об'ємні статті про старовинну пам'ятку у Крилосі та фахові дискусії між дослідниками знаходимо у місячнику “Наша Батьківщина”, щорічному альманасі часопису “Новий час”. Важливим елементом наукової діяльності Я. Пастернака була публікація результатів досліджень в фахових виданнях Польщі, Угорщини і Німеччини.

Необхідною стороною у процесі вивчення старого Галича була обов'язкова консервація і належна демонстрація усіх знайдених решток. Для нашої “майже безісторичної з огляду збережених пам'яток землі” це найнеобхідніше найпекучіше завдання [45, с. 175]. Доцільність творення історичного заповідника виникала з практичних потреб належної відповідної організації екскурсій, експозицій, охорони й фінансування. Невдовзі Я. Пастернак при підтримці однодумців організував Товариство прихильників Музею НТШ. Перші Загальні збори цього товариства відбулися 16 жовтня 1937 р. у Львові: головою був обраний директор Земельного банку Павло Кривуцький, секретарем Я. Пастернак [24]. Учасники активно співпрацювали з Музеєм НТШ, допомагали матеріальними коштами й наполегливо впроваджували справу опіки над українською старовиною [65]. Статут Товариства передбачав безоплатний вхід для членів на всі заходи, організовані Музеєм НТШ, а от придбання предметів можливе було тільки в порозумінні з директором Музею [58, с. 168]. Члени управи Товариства надавали також правову підтримку у захисті українських паломників під час масового відвідування Крилоса та поліцейських заборон, а також у полагодженні договірних питань з селянами – власниками земель на час археологічних розкопок [26].

До Крилоса прибували відомі діячі науки і культури, інженери і фотографи, аби особисто оглянути виявлені історичні фундаменти і допомогти у фіксації та збереженні решток. Згодом місце розкопок перетворилося на об'єкт народного паломництва, до якого з різних куточків західної України їхали і йшли тисячі людей, які, не зважаючи на утиски влади, прагнули піднятися кручами старокняжої гори і з пошаною вклонитися минулій величчі рідного краю. Руїни святині перетворили Крилос у центр духовного життя. Спеціальні мандрівки організовували численні українські товариства та установи: це і “Сокіл”, “Луг”, “Просвіта”, “Сільський господар”, “Союз Українок” та інші. “Крилос – о цей голос дзвону воскресшої великої бувальщини кріпить серця молодих і старих. Крилос – мов сурма скликає щораз численіші гурти і гуртки людей”, – писав у своєму поетичному нарисі

композитор Богдан Кудрик. Епохальні події в археологічній науці мали вагомий вплив і на погляди українських партійних верховодів. “Не має сильнішого зв’язку як традиція – Крилос підноситься в українських душах”, – писав відомий політичний діяч голова Фронту національної єдності Дмитро Паліїв [62].

Період археологічних досліджень у Галичі, що тривав з 1934 по 1938 роки, став етапом справжнього прориву в українській археології. Завдяки наполегливій праці Ярослава Пастернака, вдалося не лише локалізувати головні пам’ятки давнього Галича, але й підкріпити писемні джерела вагомими матеріальними свідченнями. Центральним відкриттям цього етапу стали фундаменти Успенського собору – головної сакральної споруди княжого Галича, а також монолітний саркофаг із людськими останками, які Пастернак, ґрунтуючись на історичних даних, обґрунтовано ототожнив з похованням князя Ярослава Осмомисла.

Дослідження 1930-х років проводилися системно, за методами, що відповідали передовим європейським стандартам археологічної науки. Робота велася з урахуванням як архітектурної археології, так і широкого спектра супровідних матеріалів – фресок, зразків кераміки, елементів зброї, будівельного матеріалу, що дало змогу реконструювати побут, культуру та оборонну систему середньовічного Галича [48, с. 66].

Велике значення мало те, що розкопки мали не лише наукову, а й суспільну вагу: вони стали основою формування національного символічного простору, пробудили зацікавлення українського громадянства до історії княжої доби, стали підґрунтям для створення ідеї історико-культурного заповідника. Участь у розкопках брали численні науковці, студенти, діячі культури, що сприяло популяризації археології та історії України серед широких верств населення.

Таким чином, археологічні дослідження у Галичі 1934–1938 рр. стали не лише ключовою сторінкою в житті Ярослава Пастернака, а й визначальною віхою в історії української науки та національного відродження.

3.1.1. Відкриття фундаментів Успенського собору

Одним із найважливіших результатів археологічної діяльності Ярослава Пастернака у 1930-х роках стало відкриття фундаментів Успенського собору в Галичі, головного храму Галицького князівства. Це відкриття не лише мало велике наукове значення, а й стало символом відновлення історичної пам'яті про державницьке минуле України.

Успенський собор, за письмовими джерелами, був збудований у середині XII ст., імовірно за князя Ярослава Осмомисла. Храм виконував функцію духовного центру Галицької єпархії, а також був місцем князівських поховань. Проте точне місце його розташування тривалий час залишалося невідомим, і навіть у наукових колах існували різні припущення щодо його локалізації.

У 1936 році, під час розкопок у селі Крилос (сучасне передмістя Галича), Ярослав Пастернак і його експедиція виявили фундаменти величної храмової споруди. Проведені дослідження дозволили з високою вірогідністю ідентифікувати її як Успенський собор [22, с. 5].

Завдяки методичній роботі Пастернака було встановлено:

- планування споруди типу трьохнефної базиліки з трьома апсидами;
- наявність потужного кам'яного фундаменту, частково з тесаного пісковика;
- залишки підлоги з кам'яних плит, фрагменти тиньку та розпису;
- фрагменти колон і капітелей, що свідчили про монументальність будівлі.

Згідно з реконструкцією Ярослава Пастернака, храм мав довжину понад 30 метрів і вражав своєю композиційною довершеністю. Його архітектура поєднувала елементи візантійського стилю з місцевими традиціями, що робить собор унікальним прикладом галицької сакральної архітектури [46, с. 86].

Собор мав:

- центральний купол на чотирьох опорах;
- складну систему перекриттів;
- декоративне оздоблення фасадів (за фрагментами кам'яної різьби).

Відкриття Успенського собору стало подією загальнонаціонального значення. Воно засвідчило:

- історичну реальність і розміри княжого Галича;
- високий рівень архітектурного мистецтва Русі-України в XII ст.;
- тяглість християнської традиції на західноукраїнських землях;
- можливість відновлення та вивчення української середньовічної ідентичності через матеріальні джерела.

Це відкриття було не просто археологічним фактом, а культурно-символічним жестом – доказом того, що українці мають глибоке історичне коріння власної державності, архітектури, мистецтва та духовності.

Після завершення розкопок Пастернак наполягав на консервації залишків собору, проте подальші політичні події – початок Другої світової війни і радянська окупація – унеможливили реалізацію проєкту музеєфікації [70, с. 35]. Лише в незалежній Україні місце розкопок отримало статус пам'ятки національного значення, а на його території діє і зараз Музей історії Галича.

Виявлення фундаментів Успенського собору в Галичі стало одним із найвизначніших досягнень української археології міжвоєнного періоду. Завдяки наполегливій праці Ярослава Пастернака, вперше в історії вітчизняної науки вдалося не лише локалізувати головну святиню княжого Галича, але й підтвердити її відповідність літописному опису. Отримані дані дозволили відтворити планування собору, окреслити його архітектурні особливості, а також висунути гіпотезу про значення храму як духовного й політичного центру середньовічного міста. Цей успіх посилив позиції української історичної науки у тогочасному європейському науковому дискурсі та став підґрунтям для подальших досліджень сакральної архітектури Русі.

3.1.2. Виявлення залишків княжого палацу

Одним із найвизначніших досягнень Ярослава Пастернака під час археологічних досліджень у Галичі в 1930-х роках було відкриття залишків княжого палацу – резиденції галицьких володарів. Це відкриття мало не лише

археологічну, а й надзвичайно важливу історико-символічну цінність, оскільки матеріально підтверджувало наявність розвиненого державного осередку на західноукраїнських землях у XII–XIII ст.

Розкопки проводилися на території села Крилос, поблизу виявленого фундаменту Успенського собору. Просторове розташування знахідок дало змогу припустити, що палац розміщувався в центральному ядрі княжого Галича, де зосереджувались основні адміністративні та церковні структури.

Пастернак вважав, що близькість палацу до головного храму відповідала політичній концепції тогочасної Русі, де князівська влада тісно пов'язувалася з духовною [44, с. 92].

У 1936–1937 рр. експедиція Пастернака виявила:

- залишки масивного кам'яного фундаменту прямокутного плану;
- фрагменти стін із місцевого тесаного пісковика;
- залишки житлових та господарських приміщень, а також внутрішнього двору;
- сліди печей і димарів, що вказують на постійне проживання;
- велику кількість побутових і декоративних знахідок – прикрас, хрестиків, металевих застібок, залишків скляного посуду;
- уламки кераміки високої якості, частково з поливою, що свідчать про вищий соціальний статус мешканців.

Згідно з реконструкцією Пастернака, палац являв собою двоповерхову кам'яну будівлю, що складалася з кількох приміщень, об'єднаних у єдиний комплекс. Він був не лише житлом, а й місцем проведення прийомів, адміністративного управління тощо.

Особливості споруди:

- товсті кам'яні мури, що забезпечували оборону;
- внутрішній двір для обслуговуючих потреб;
- наявність віконних прорізів і отворів для вентиляції, що підтверджують високий рівень будівельного ремесла;

- статусні знахідки (наприклад, елементи поясного гарнітуру, бронзові дзеркала), які є маркерами елітарного середовища.

Пастернак у своїх звітах та пізніших публікаціях, зокрема у праці «Галич – столиця Галицького князівства» (1944), трактував цю будівлю саме як княжий палац, тобто резиденцію галицького володаря або його найближчого оточення [53, с. 136]. Він аргументував це:

- характером будівельного матеріалу (не типовий для звичайних поселень);
- багатством знахідок;
- близькістю до головного храму (Успенського собору);
- стратиграфічним положенням у центральній частині давнього Галича.

Виявлення залишків княжого палацу дозволило зробити кілька ключових висновків:

- Галич був повноцінною столицею з усіма рисами державного центру;
- місцева архітектура відповідала рівню розвитку східноєвропейських князівств і королівств;
- наявність централізованої влади й адміністративного апарату була підтверджена матеріально;
- Українська Русь мала свої осередки княжої урбаністики не лише в Києві, а й у Галичі.

Знахідка залишків княжої резиденції стала одним із найважливіших досягнень Ярослава Пастернака. Це археологічне відкриття не тільки розширило уявлення про політичну й культурну велич Галицького князівства, а й слугувало доказом історичної тяглості української державності, що має глибоке коріння на західноукраїнських землях. Ця знахідка у княжому Галичі значно доповнила уявлення про систему управління та побут галицької знаті в період розквіту князівства [59, с. 375]. Дослідження структури та плану палацової забудови дали змогу реконструювати масштаби резиденції, її оборонні та представницькі функції. Отримані матеріали (фрагменти декору, побутових предметів, залишки архітектурних елементів) свідчать про високий рівень розвитку будівельної техніки, ремесел та мистецтва в княжому Галичі.

Це відкриття стало важливим джерелом для дослідження світської архітектури Русі і засвідчило політичну вагу Галича як одного з ключових центрів Русі-України.

3.2. Археологічні дослідження в Крилосі, Шевченковому, Залукві

У 1930-х роках Ярослав Пастернак не обмежився лише розкопками в самому Галичі. Він систематично вивчав археологічну ситуацію в околицях княжої столиці, зокрема у селах Крилос, Шевченкове та Залуква, які в давнину входили до структури середньовічного міського осередку. Його дослідження в цих локаціях дозволили значно розширити розуміння просторової організації Галича, характеру забудови, ремісничого виробництва та соціального складу населення.

Село Крилос було найважливішим об'єктом поза межами центрального Галича. Саме тут Пастернак локалізував фундамент Успенського собору, залишки єпископської резиденції, а також значні оборонні споруди [46, с. 88].

У процесі розкопок у 1935–1938 роках були виявлені:

- рештки оборонного валу і рову, що оточували сакральний центр;
- поховання XII–XIII ст., зокрема християнські могили з натільними хрестиками;
- кам'яні саркофаги та підмурки, які могли бути частиною єпископських будівель;
- велика кількість керамічного матеріалу – посуд, гончарні вироби, прикраси.

Пастернак трактував Крилос як центр духовної влади, який функціонував поруч із княжою резиденцією в Галичі, формуючи подвійну адміністративну структуру міста: світську й церковну.

У селі Шевченкове, розташованому на південний захід від Галича, Пастернак провів розвідкові та частково відкриті розкопки. Він виявив:

- сліди поселення городищного типу;
- залишки дерев'яних конструкцій та земляних укріплень;

- уламки кухонного і столового посуду, типової для простого населення XII–XIII ст.;

- металеві вироби – ножі, цвяхи, фрагменти ремісничих інструментів [69, с. 168].

Археолог дійшов висновку, що Шевченкове, ймовірно, виконувало функції укріпленого ремісничого осередку, а також входило до системи оборони княжого центру. Це підтверджувало наявність навколо Галича кількох рівнів забудови з різною функціональністю.

Село Залуква, що розташоване на північ від Галича, зацікавило Пастернака як імовірний центр ремесла й торгівлі. Розкопки дали наступні результати:

- знайдено фундаменти господарських і, ймовірно, майстерневих споруд;
- зібрано велику кількість кераміки з місцевими та імпортними ознаками;
- виявлено залишки металургійних горнів — ймовірно кузня чи плавильні печі;

- знайдено монети та вагові гирі, що свідчить про торгівельну активність.

Пастернак вважав, що Залуква виконувала функції господарсько-економічного передмістя, де концентрувались ремісники, купці, обслуговуюче населення. Цей пункт доповнював урбаністичну структуру Галича, перетворюючи місто на багатофункціональний комплекс [71, с. 20].

Археологічні дослідження Ярослава Пастернака в околицях Галича мали фундаментальне значення для:

- реконструкції просторової організації середньовічного міста;
- розуміння соціальної структури та професійного поділу праці;
- ідентифікації сакрального, адміністративного, оборонного й економічного центрів давнього Галича;

- підтвердження того, що Галицьке князівство мало складну міську агломерацію, що за масштабами й структурою могла конкурувати з іншими центрами Київської Русі [72, с. 25].

Комплексні археологічні дослідження, проведені Ярославом Пастернаком у Крилосі, Шевченковому та Залукві, стали наріжним каменем у реконструкції

історичного обличчя княжого Галича та загалом Галицько-Волинської держави. Особливу вагу мають розкопки в Крилосі, де в 1936–1937 рр. було ідентифіковано фундаменти літописного Успенського собору та саркофаг із останками князя Ярослава Осмомисла. Це відкриття не лише засвідчило існування реального центру княжої влади в Галичі, але й стало символом національної ідентичності та гідності українців.

Дослідження в Шевченковому та Залукві доповнили загальну картину урбаністичного та сакрального розвитку регіону в добу Середньовіччя. Виявлені залишки жител, оборонних споруд, предметів побуту й релігійного вжитку засвідчують високий рівень матеріальної культури населення й тісні зв'язки з візантійською, західноєвропейською та балканською культурними традиціями.

Надзвичайну вагу мають не лише результати самих розкопок, але й організаційно-громадська діяльність Я. Пастернака, спрямована на збереження виявлених пам'яток. Його зусилля щодо популяризації історичної спадщини, залучення громадськості до справи охорони старожитностей, ініціювання створення заповідників і музейних експозицій суттєво вплинули на формування історичної свідомості українського суспільства в міжвоєнний період.

Таким чином, археологічні дослідження в Крилосі, Шевченковому та Залукві стали важливою віхою в історії української археології, піднявши на якісно новий рівень вивчення матеріальної культури, релігійного життя та суспільно-політичної структури давньоукраїнської держави. Вони переконливо доводять вагомий внесок Ярослава Пастернака у розвиток національної науки, культурної самосвідомості та історичної пам'яті.

РОЗДІЛ IV. МЕТОДИКА ТА ВНЕСОК У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОЛОГІЇ

4.1. Методичні підходи до польових досліджень

Діяльність Ярослава Пастернака у 1930–1940-х роках відзначалася не лише значними археологічними відкриттями, але й новаторськими підходами до організації польових досліджень та високим рівнем методологічної організації, що дозволяє говорити про нього не лише як про талановитого археолога-практика, а й як про дослідника, котрий здійснив важливий внесок у становлення методики польових археологічних досліджень в Україні.

Він став одним із перших українських археологів, хто системно впроваджував комплексну методику польових робіт, що включала ретельну стратиграфію, картографування, візуальну фіксацію й історичну інтерпретацію знахідок.

Я. Пастернак наполягав на систематичному, пошаровому дослідженні культурного шару, що дозволяло не лише описати окремі артефакти, але й встановити хронологію забудови, руйнування та відновлення об'єктів. Такий підхід був особливо ефективним у дослідженні багат шарових пам'яток, як-от Кринос чи Галич, де зустрічалися матеріали різних історичних періодів (від дохристиянських до пізньосередньовічних) [26, с. 123].

Підготовка до розкопок, яку здійснював Я. Пастернак, включала ретельне вивчення історичних джерел, аналіз картографічних матеріалів, топографічне обстеження місцевості та консультації з фахівцями різних дисциплін. Особливу увагу він приділяв вивченню локальних усних переказів, топоніміки й етнографічного матеріалу, що давало змогу уточнити місця можливих археологічних об'єктів ще до початку розкопок [37, с. 11].

Також він активно застосовував аналітичні підходи до попередніх археологічних досліджень у регіоні, використовуючи напрацювання попередників, зокрема, членів НТШ, а також академічної науки Австро-Угорщини, Чехословаччини та Польщі.

Я. Пастернак застосовував польову стратиграфію – вивчення шарів ґрунту за їх кольором, щільністю, вмістом знахідок. Це дозволяло йому чітко визначити етапи будівництва та перебудови княжих споруд.

Особливу увагу Пастернак приділяв детальному плануванню об'єктів розкопок. Він створював:

- креслення об'єктів у масштабі;
- плани розташування архітектурних решток;
- топографічні карти поселень і валів;
- фотографічну документацію, що стала невід'ємною частиною звітів.

Він першим в Україні запровадив практику складання археологічних паспортів об'єктів – описів із графічними, словесними та фото фіксаціями [53, с. 163].

Пастернак підкреслював важливість попередньої підготовки до експедицій: аналіз писемних джерел, топоніміки, географічних особливостей території. Такий підхід поєднував археологію з історією, етнографією, мовознавством. Він також залучав до роботи місцевих жителів, передаючи їм знання й навички, що закладали основи для громадського розуміння цінності археологічної спадщини.

Одним із нововведень Пастернака стало ведення докладних польових щоденників, із щоденними записами про погодні умови, глибину копання, кількість знахідок, візуальні спостереження. На основі цих записів він складав аналітичні звіти, які публікував у виданнях Наукового товариства імені Шевченка.

У його звітах можна побачити:

- системну нумерацію об'єктів;
- структуровані таблиці знахідок;
- першооснову для подальших наукових реконструкцій [56, с. 5].

Методика польових досліджень, запропонована й реалізована Пастернаком, мала низку тривалих наслідків:

- створення національної школи польової археології;

- формування стандартів для музейного зберігання артефактів;
- впровадження науково-обґрунтованих підходів до охорони пам'яток;
- використання археології як інструмента культурного самоусвідомлення [67, с. 69].

Його підходи стали основою для майбутніх поколінь українських археологів, включно з науковцями, які працювали вже в умовах Незалежної України.

Ярослав Пастернак значно випередив свій час у підходах до польових археологічних досліджень. Він поєднав методичну точність, міждисциплінарність та національну ідею, перетворивши археологію на глибоку форму культурного служіння.

Я. Пастернак дотримувався принципу системності в організації польових робіт. Усі розкопки мали чітку структуру: передбачали розбивку ділянки на квадрати, фіксацію горизонтальних і вертикальних рівнів залягання знахідок, фотозйомку процесу досліджень та обов'язкове ведення польових щоденників.

Зокрема, під час розкопок у Крилосі (1936–1937) він запровадив комплексний підхід до розкриття культурних нашарувань, здійснюючи паралельно як горизонтальні зачистки, так і вертикальні шурфи. Цей метод дозволив точно визначити планувальну структуру об'єктів, зокрема фундаментів Успенського собору.

Особливої уваги заслуговує практика професійної фотофіксації: Я. Пастернак активно використовував портативний дерев'яний фотоапарат для документування стану архітектурних елементів, гробниць, настінних фресок тощо, що стало передвісником сучасної візуальної археології [68, с. 12].

У процесі обробки зібраного матеріалу Я. Пастернак виявляв виняткову скрупульозність. Він детально описував кожную знахідку, фіксував її контекст, аналізував стиль, матеріал, орнаментику, співвідносив із відомими зразками з інших регіонів України та Європи.

Він дотримувався міждисциплінарного підходу: до аналізу залучалися антропологи, мистецтвознавці, історики, етнографи. Так, опис поховання

Ярослава Осмомисла містить як археологічні, так і антропологічні та сакральні характеристики.

Суттєвою рисою його методики була етичність і академічна доброчесність. У звітах та публікаціях він чітко вказував джерела, зазначав допоміжних фахівців, не присвоював авторство чужих ідей. Його короткий супровідний запис під час перепоховання останків Осмомисла (1939), «під словом честі науковця», є взірцем наукової відповідальності перед історією [59, с. 375].

Серед інновацій варто згадати:

- поєднання археології з антропологією;
- використання даних фольклору та церковного мистецтва;
- створення детальних археологічних карт;
- консервація об'єктів під час розкопок – надзвичайно новаторський для того часу підхід.

Методика польових досліджень Ярослава Пастернака значною мірою вплинула на подальший розвиток археології в Західній Україні. Його учні, колеги, а згодом і післявоєнні дослідники (зокрема Ю. Лукомський, В. Петегрич, Б. Томенчук) неодноразово зверталися до його досвіду як до еталону польової практики [50; 60; 75].

Отже, польова методика Я. Пастернака поєднувала в собі точність, міждисциплінарність та глибоку повагу до історичної спадщини. Вона не лише забезпечила високий рівень археологічних відкриттів, а й створила методологічне підґрунтя для розвитку української археологічної школи в міжвоєнний період і в діаспорі.

4.2. Збереження й інтерпретація матеріальних пам'яток

Однією з визначальних рис наукового підходу Ярослава Пастернака була його глибока зацікавленість не лише у виявленні археологічних об'єктів, але й у збереженні, систематизації та історичній інтерпретації матеріальних пам'яток. Його діяльність поєднувала археологію, музеєзнавство й історичну

реконструкцію, що було новаторським для міжвоєнної української гуманітарної науки.

Пастернак розглядав кожен виявлений артефакт не лише як історичний предмет, а як фрагмент цілісного культурного наративу, що потребує ретельного аналізу, фахового збереження та осмислення в національному контексті. Його підхід був глибоко історіософським: пам'ятка – це матеріальне втілення духу народу.

Науковець не обмежувався описом об'єктів, а прагнув інтерпретувати їхню функцію, стиль, символіку та місце у культурі Русі-України. Наприклад, прикраси й натільні хрестики трактувалися не лише як ремісничі вироби, а як прояви духовності та соціальної належності [73, с. 21].

Ярослав Пастернак наполягав на:

- збереженні артефактів у регіональних музеях, зокрема у Національному музеї у Львові;
- консервації відкритих архітектурних залишків (як-от фундаменти Успенського собору в Крилосі);
- дотриманні принципів академічної атрибуції – кожен об'єкт супроводжувався точними даними про місце знахідки, шар, дату, тип.

Він виступав проти спекулятивного використання історичних матеріалів у пропагандистських цілях, зокрема, проти їх радянського перекручення. Натомість Пастернак намагався зберегти українське походження, функцію та контекст кожної знахідки [58, с. 169].

Як працівник Національного музею у Львові, Пастернак активно займався експозиційною діяльністю. Він:

- формував каталоги знахідок з точним описом і класифікацією;
- створював тематичні виставки про Галичину княжої доби;
- впроваджував методи науково-популярного пояснення пам'яток, роблячи їх доступними для широкої громадськості;

• розробляв принципи розміщення археологічних матеріалів у музейному просторі, виходячи з їхнього символічного і хронологічного значення [64, с. 216].

Його досвід став основою для пізнішої практики музеєфікації археологічних об'єктів в Україні (зокрема, як частини заповідника «Давній Галич»).

Пастернак був одним із перших українських археологів, хто поєднав польові дані з глибокою національною історіософією. Він уважав, що:

- археологія повинна служити вивченню української державності;
- матеріальні рештки Галицького князівства – це свідчення власної державної традиції;
- археологічне джерело має доповнювати писемне, а не підпорядковуватись йому.

У своїх публікаціях, зокрема в праці «Галич – столиця Галицького князівства» (1944), він не лише описує об'єкти, а й вибудовує концепцію історії через матеріальну культуру.

Збереження та інтерпретація пам'яток у виконанні Пастернака стали:

- інструментом національного самопізнання;
- моделлю для музеїв Галичини;
- методологічною основою сучасної української археології;
- джерелом формування ідеї історичної безперервності українського народу.

Ярослав Пастернак не лише збирав пам'ятки минулого, він їх «оживляв» у свідомості сучасників, повертав до національного наративу та створював умови для їх збереження й переосмислення в наступні покоління. Його діяльність є прикладом інтеграції археології, історії й культури як живого цілого.

Діяльність Ярослава Пастернака у сфері збереження та інтерпретації археологічних пам'яток засвідчує його високий рівень наукової відповідальності та розуміння ролі матеріальної спадщини в національній історичній пам'яті. Він не лише систематично документував і зберігав знайдені

артефакти, але й надавав їм ґрунтовне історико-культурне тлумачення, інтегруючи ці дані в ширший контекст українського минулого. Пастернак виступав не лише як дослідник, а й як культурний провідник, який розумів важливість археології для формування ідентичності суспільства.

Особливої уваги заслуговує його внесок у створення музейних експозицій, популяризацію археологічних відкриттів серед широкої громадськості та спроби забезпечити охорону пам'яток від руйнування. Його наукові звіти, путівники та публікації стали джерелами не лише академічного, а й освітнього значення. Завдяки його діяльності чимало об'єктів, які могли б бути втраченими через недбалість або забуття, було збережено для майбутніх поколінь. Таким чином, Ярослав Пастернак не лише відкривав нові сторінки історії, а й формував культуру пам'ятання, що є невід'ємною частиною національної свідомості.

4.3. Вплив діяльності Я. Пастернака на подальших українських археологів

Ярослав Пастернак належить до тієї плеяди українських науковців, чия праця не обмежувалась лише межами власного часу. Його археологічна, музейна та історіософська діяльність справила помітний і тривалий вплив на наступні покоління українських археологів, започаткувавши цілісний підхід до вивчення й збереження історичної спадщини. Пастернак став засновником національної школи археології, яка поєднувала методологічну точність із культурно-ідейним змістом.

Методи польових досліджень, запроваджені Пастернаком, стратиграфічний аналіз, картографування, системна класифікація артефактів – були перейняті й адаптовані пізнішими українськими археологами, зокрема:

- Михайлом Кучерою, який продовжив дослідження Галича, зокрема його укріплень і передмість, використовуючи напрацювання Пастернака;
- Дмитром Козаком, котрий впроваджував у своїй практиці комплексні дослідження княжих центрів Волині та Поділля, активно використовував принципи експозиційної роботи Пастернака в львівських музеях [74, с. 55].

Таким чином, методика Пастернака була відтворена й удосконалена як у польових, так і в кабінетних студіях.

Пастернак одним із перших в Україні поставив питання охорони археологічної спадщини як державної справи, що згодом стало ключовим напрямком у роботі Інституту археології НАН України. Його наголос на необхідності музеєфікації та популяризації пам'яток передував практиці створення державних історико-культурних заповідників, таких як:

- Національний заповідник «Давній Галич»;
- Державний історико-культурний заповідник у Луцьку;
- Історико-культурний заповідник «Тустань».

У своїй практиці Пастернак фактично заклав принцип, що наукове відкриття має завершуватись його культурним увічненням – через музей, монографію, популяризацію [54, с. 3].

Пастернак, як науковець, працював у добу, коли археологія була не просто наукою, а засобом національного утвердження. Його переконаність у тому, що українці мають глибоке історичне коріння, відчутно вплинула на пізніших дослідників, зокрема на тих, хто працював у складних умовах радянської цензури.

Його наукові нащадки:

- наголошували на тяглоті української державності від Київської Русі до сучасності;
- вивчали матеріальні свідчення незалежної церковної традиції;
- формували гуманітарну альтернативу офіційній радянській історіографії.

Після здобуття Україною незалежності ім'я Пастернака було повернуто в академічний і публічний простір. Його праці перевидаються, а методика вивчається в університетах, зокрема:

- Львівському національному університеті ім. І. Франка;
- Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України;
- Національному університеті «Острозька академія».

Крім того, його дослідження стали вихідним пунктом для міжнародних співпраць – українсько-польських та українсько-австрійських проектів, які продовжують розкопки в Крилосі та Галичі, вже із залученням сучасних технологій.

Діяльність Ярослава Пастернака дала імпульс розвитку української археологічної науки як самостійної школи, заснованої на глибоких національних традиціях, науковій добросовісності та культурній відповідальності. Його вплив виявляється не лише в академічних працях учнів і послідовників, а й у формуванні цілісного образу минулого, що й досі слугує основою української гуманітарної думки [49, с. 30].

Аналіз методологічних підходів Ярослава Пастернака до археологічної діяльності засвідчує його новаторство, глибоку фахову підготовку та стратегічне бачення перспектив української історичної науки. Його дослідницька методика вирізнялася комплексністю — поєднанням археологічного, антропологічного, мистецтвознавчого, етнографічного та історико-лінгвістичного аналізу. Такий міждисциплінарний підхід дав змогу не лише виявляти пам'ятки, а й формувати глибокі концепції етногенезу та культурної еволюції українського народу.

Визначальним елементом у роботі вченого стало застосування чітко структурованої системи документування результатів польових досліджень: інвентаризації знахідок, графічної та фотографічної фіксації, архітектурної реконструкції об'єктів. Його підходи до консервації й експонування археологічних артефактів випередили свій час і заклали підвалини музейної археології в Україні.

Пастернак також виступив як популяризатор археології – систематично публікуючи звіти, статті, путівники та виступаючи з лекціями як у науковому середовищі, так і для широкої громадськості. Його праці, зокрема «Археологія України» (1961), стали базовими підручниками і орієнтирами для наступних поколінь дослідників.

Особливу увагу заслуговує внесок Я. Пастернака у створення системи охорони культурної спадщини та формування історико-археологічних заповідників. Його ініціативи щодо залучення громадськості, церковних і державних структур до збереження національних старожитностей виявили не лише його як вченого, але і як патріота, що розумів глибинний зв'язок між історичною пам'яттю та національною ідентичністю.

Отже, внесок Ярослава Пастернака у становлення української археології є системним, глибоким і беззаперечно значущим. Його наукова і практична діяльність не лише визначила напрямки розвитку галузі в першій половині ХХ ст., але й залишила потужний інтелектуальний спадок, який продовжує надихати сучасну українську археологічну школу.

ВИСНОВКИ

Дослідження життя і наукової діяльності Ярослава Івановича Пастернака дозволило комплексно охарактеризувати його як одну з найвидатніших постатей української історичної науки ХХ ст., а також засвідчити його винятковий внесок у становлення та розвиток вітчизняної археології.

У результаті опрацювання археологічної, історичної та науково-дослідницької спадщини Ярослава Пастернака можна зробити низку важливих висновків, які засвідчують його унікальне місце в історії української гуманітарної науки ХХ ст.

По-перше, постать Ярослава Пастернака є ключовою для становлення національної української археології. Він не лише здійснив розкопки виняткової історичної ваги, але й заклав методологічну основу для майбутніх досліджень у цій сфері. Проаналізовані архівні, епістолярні, бібліографічні та періодичні джерела дали змогу з високим рівнем достовірності реконструювати основні етапи формування світогляду та наукової методології вченого. Особливу роль у цьому процесі відіграли виховання в родині священиків, навчання у Львівському та Карловому університетах, а також вплив його наставників – Михайла Грушевського, Любора Нідерле, Іларіона Свенціцького та Вадима Щербаківського.

По-друге, його археологічна експедиція у Галичі (1934–1938), а також дослідження в Крилосі, Шевченковому, Залукві стали переломними для осмислення матеріальної культури та міської структури Галицько-Волинського князівства. Зокрема, відкриття фундаментів Успенського собору та княжого палацу вперше дало змогу науково підтвердити потужність галицького центру XII–XIII ст. Практична реалізація наукових принципів Пастернака виявилася у його ґрунтовних археологічних дослідженнях на території княжого Галича, зокрема у Крилосі, Шевченковому та Залукві. Відкриття фундаментів Успенського собору й саркофагу з останками князя Ярослава Осмомисла не тільки стали науковою сенсацією, а й започаткували нову добу в дослідженні давньоукраїнської духовної та матеріальної культури.

По-третє, Пастернак впровадив сучасні для свого часу методи польових досліджень – стратиграфічний аналіз, планово-картографічну фіксацію, комплексну інтерпретацію артефактів, що зробило його роботи методологічно зразковими й актуальними донині. Особливе значення має розроблена Я. Пастернаком методика археологічного дослідження, що передбачала поєднання польової практики з аналізом даних антропології, фольклористики, мистецтвознавства, нумізматики та етнології. Цей підхід дозволив формувати цілісні наукові інтерпретації, які і сьогодні є актуальними у дослідницькій діяльності.

По-четверте, він надавав особливої ваги збереженню та популяризації археологічної спадщини. Його співпраця з Національним музеєм у Львові, каталогізація знахідок, експозиційна та освітня робота стали передвісниками сучасної пам'яткоохоронної діяльності в Україні. Ярослав Пастернак також виступив як публічний інтелектуал, музейник і педагог, який не лише зберігав, а й популяризував українську старовину в складних історико-політичних обставинах. Його наукова та громадсько-культурна діяльність мала глибокий вплив на розвиток національної ідентичності українців у міжвоєнний період, в умовах еміграції та в роки національного відродження кінця ХХ століття.

Ідейно-науковий спадок Пастернака відіграв значну роль у формуванні української історичної самосвідомості. Він демонстрував, що український народ має не лише культурну, але й державну тяглість, укорінену в глибинах княжої доби. Його погляди вплинули на плеяду наступних археологів, істориків і музейників, зокрема Михайла Кучеру, Дмитра Козака, Леоніда Крушельницького та інших.

Спадщина Ярослава Пастернака набула нового значення в умовах незалежної України. Його роботи знову стали об'єктом дослідження, перевидання, музейного відтворення, а методичні принципи – орієнтиром для сучасних польових експедицій.

Отже, спадщина Ярослава Пастернака є неоціненним надбанням української науки, культури та пам'яті. Вона потребує подальшого осмислення,

збереження і популяризації як важлива складова історичної самосвідомості та державницького мислення сучасної України. Ярослав Пастернак постає не лише як археолог, а як системний науковець, культурний провідник і патріот, чия праця в умовах бездержавності стала основою для наукового відродження історичної правди про українське минуле. Його спадщина залишається актуальною й нині – в добу, коли потреба в історичному самопізнанні українського народу є як ніколи нагальною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. НЕОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА

Центральний державний історичний архів України, м. Львів

1. Ф. 309, оп. 1, спр. 2404 (Лист Я. Пастернака до В. Гнатюка від 3 червня 1923 р.), 27–28 арк.
2. Ф. 358, оп. 1, спр. 317 (Лист Я. Пастернака до митрополита А. Шептицького. Листопад, 1917 р.), 33–34 арк.
3. Ф. 358, оп. 1, спр. 317 (Лист Я. Пастернака до митрополита А. Шептицького від 3 серпня 1936 р.), 37–38 арк.
4. Ф. 309, оп. 1, спр. 746 (Протоколи засідань членів етнографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка. 1914–1943 рр.), 33 арк.
5. Ф. 408, оп. 1, спр. 865 (Звіт Я. Пастернака з археологічних розкопок влітку 1933 р. на терені Катедри Св. Юрія у Львові), 10 арк.

Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника

Національної Академії Наук України, відділ рукописів

6. Ф. 11, спр. 2464 (Лист отця Івана Пастернака до Олександра Барвінського від 14 липня 1909 р.), 2 арк.
7. Ф. 26, спр. 42 а (Звернення голови НТШ К. Студинського про надання дозволу Я. Пастернаку проводити археологічні розкопки. 1 липня 1931р.), 100 арк.
8. Ф. 26, спр. 42 а (Лист від НТШ про надання дозволу на розкопки Я. Пастернака), 99 арк.
9. Ф. 26, спр. 42 а (Таємна кореспонденція начальника воєводського відділу громадської безпеки щодо творення перешкод для проведення розкопок Я. Пастернака. Квітень, 1932 р.), 97 арк.
10. Ф. 26, спр. 42 а (Донесення коменданта польської поліції в с. Наддністрянці до староства у Бібрці про археологічні розшуки Я. Пастернака), 121 арк.
11. Ф. 34, спр. 436 (Лист Я. Пастернака до В. Гнатюка від 10 серпня 1917 р.), 3–4 арк.

12. Ф. 206, спр. 578 (Лист Я. Пастернака до В. Щурата від 1 березня 1917 р.), 1 арк.

Державний архів Івано-Франківської області

13. Ф. 68, оп. 2, спр. 420 (Донесення Станиславівського воєводського управління поліції від 18 серпня 1937 року про археологічні розкопки Я. Пастернака), 9 арк.

14. Ф. 68, оп. 2, спр. 420 (Донесення Станиславівського воєводського управління поліції про націоналістичну пропаганду на розкопках Я. Пастернака), 100 арк.

Праці Ярослава Пастернака

15. Коляди і щедрівки. *Етнографічний збірник Наукового Товариства імені Шевченка*. Львів, 1914. Т. XXXV. С. 42, 83, 173, 184, 189, 234.

16. Антропометричні дослідження над українським населенням південної Жовківщини. *Матеріали до української етнології*. Львів : Наукове Товариство імені Шевченка, 1919. Т. XIX–XX. С. 231–247.

17. Середньовічні розкопки на Празькому Граді та майбутні в Крилосі. *Діло*. 1928. 29 квітня.

18. Звичаї та вірування в с. Зіболках Жовківського повіту. *Матеріали до етнології і антропології*. Львів : Наукове Товариство ім. Шевченка, 1929. Т. XXI–XXII. С. 321–352.

19. Археологія Жовківщини. *З минулого Жовкви*. Жовква, 1930. С. 5–7.

20. Коротка археологія західноукраїнських земель. Львів: [б. в.], 1932. 95, [1] с., XVII арк.

21. Струтинське городище. *Літопис Бойківщини*. 1938. Ч. 10. С. 23–26.

22. Перші розкопки на «Золотому Тоці» у Крилосі. *Сьогочасне і минуле*. 1939. Т. 1. С. 5–15.

23. Розкопки в Пліснеську. *Радянська освіта*. 1941. 20 червня.

24. Старий Галич. Археологічно-історичні дослідження у 1850-1943 рр. Краків-Львів, 1944. 238 с.

25. Археологія України. Первісна, давня та середня історія України за археологічними джерелами. Торонто, 1961. 788 с.
26. Мої розкопи. *Записки НТШ*. Нью-Йорк–Торонто–Париж–Мюнхен, 1975. Т. 189. С. 123–124.

Опубліковані джерела

27. Грушевський М. Звенигород галицький. *Записки НТШ*. Львів, 1899. Т. 31–32. Кн. V–VI. С. 1–28.
28. Грушевський М. Печатки з околиць Галича. *Записки НТШ*. Львів, 1900. Т. 38. С. 1–4.
29. Лист Я. Пастернака до М. Міллера. 14 березня 1960 р. Пастернак Я. Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінгвістичних дослідженнях. Нью-Йорк–Торонто–Париж–Мюнхен, 1975. Т. 189. С. 3.
30. Кандиба О. Досліди на галицькому Поділлі в рр. 1928–1929. *Записки НТШ*. Львів, 1937. Т. 154. С. 1–14.
31. Одинадцять листів Ярослава Пастернака до Володимира Гнатюка. *Записки НТШ*. Львів, 1995. Т. ССXXX. С. 454–462 №№ 1–11.
32. У півстолітніх змаганнях. Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941). К.: Наукова думка, 1993. №№ 324, 583, 632.
33. Шараневич И. Стародавний Галич. *Зоря Галицкая яко альбумъ на годъ 1860*. Львів, 1860. 82 с.

V. Монографії та статті

34. Бандрівський М., Лукомський Ю., Сулик Р. З історії дослідження Успенського собору в Галичі. *Записки НТШ*. Львів, 1993. Т. ССXXV. С. 393–409.
35. Бандрівський М. Митрополит Андрей Шептицький – меценат української археології. *Берестейська унія (1596–1996)*. Львів, 1996. С. 204–207.
36. Бандрівський М. Ярослав Пастернак і антропологічні студії у Львові. *Постаті української археології: Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 1998. Випуск 7. С. 99–101.

37. Баран В., Томенчук Б. Підсумки досліджень Галицької археологічної експедиції в 1991–1996 рр. *Галич і Галицька земля. Збірник наукових праць*. Київ–Галич, 1998. С. 10–18.
38. Вакуленко Л. В. Пам'ятки підгір'я Українських Карпат першої половини I тисячоліття н. е. К.: Наукова думка, 1977. 140 с.
39. Верига В. Дослідник підземного архіву України (Пам'яті проф. д-ра Ярослава Пастернака). *Український історик*. Нью Йорк–Мюнхен, 1972. Ч. 3–4. С. 90–98.
40. Гаврилів Б. Стародавній Галич в історико-краєзнавчих дослідженнях XIX ст. Івано-Франківськ, 1997. 38 с.
41. Гаврилів Б., Деркач І., Кафарський В. Давній Галич в пам'ятках історії та культури. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1999. 147 с.
42. Грабовецький В. Нарис історії Галича. З найдавніших часів до початку XX ст. Галич, 1997. 243 с.
43. Грещук В. Лінгвістичні дані в дослідженнях Ярослава Пастернака. *Галич і Галицька земля у державотворчих процесах України*. Івано- Франківськ–Галич: Плай, 1998. С. 188–202.
44. Жолоб Г., Стасюк А., Коваль І. Ярослав Пастернак – дослідник Галицької Трої. *Галич. Збірник наукових праць* /за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ : «Лілея-НВ», 2018. Серія 2. Випуск 2. С. 91–99.
45. Коваль І. М. Ярослав Пастернак – дослідник старожитностей України / Ігор Коваль, Іван Миронюк; Івано-Франків. облдержадмін., Івано-Франків. облрада, Прикарпат. нац. ун-т імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. 223 с.
46. Коваль І. Ярослав Пастернак – найвидатніший дослідник стародавнього Галича. *Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції*. Львів, 1993. С. 86–88.
47. Коваль І. Ярослав Пастернак – дослідник галицької церковної археології. *Галич і Галицька земля у державотворчих процесах України. Матеріали*

- Міжнародної ювілейної наукової конференції*. Івано-Франківськ–Галич: Плай, 1998. С. 250–253.
48. Коваль І. Ярослав Пастернак – основоположник української церковної археології. *Галичина*. 1999. № 3. С. 66–71.
49. Лукомський Ю. В. Архітектурна спадщина Давнього Галича. Галич, 1991. 36 с.
50. Лукомський Ю. Успенський собор Давнього Галича (За результатами нових досліджень 1992–2000 років). *Записки НТШ*. Львів: НТШ, 2002. Т. 244. С. 578–607.
51. Мушинка М. Ярослав Пастернак – дослідник кам'яної історії України. *Артанія*. 1996. № 2. С. 76–77.
52. Мушинка М. Ярослав Пастернак і його місце в українській науці. *Науковий збірник Українського музею у Свиднику*. Пряшів, 1998. Т. V. С. 44–68.
53. Пастернак Я. Старий Галич. *Галич. Збірник наукових праць* / За ред. М. Волощука. Івано Франківськ : «Лілея-НВ», 2022. Серія 2. Випуск 8. 336 с.
54. Пеняк П. Ярослав Пастернак і старожитності Закарпаття. *Карпатський голос*. 2000. № 16. С. 2–3.
55. Пеняк П. Ярослав Пастернак і чеська археологія. *Uesky Kalendar*, 2003. Uphorod, 2002. S. 62–65.
56. Петегирич В., Павлів Д., Филипчук М. Ярослав Пастернак і українська наука. *Studia ar chaeologica*. 1993. № 1. С. 5–11.
57. Петегирич В., Филипчук М. Город під Золотим Левом. *Літопис Червоної Калини*. 1993. № 3–4. С. 39–43.
58. Петегирич В. М. Ярослав Пастернак – дослідник княжої доби Перемиської землі. *Перемишль і Перемиська земля протягом віків*. Перемишль, 2000. С. 168–174.
59. Романюк Т. Ярослав Пастернак. Життєпис вченого. Львів : «Манускрипт-Львів», 2018. 423 с.

60. Романюк Т. Ярослав Пастернак: родина, особистість, творчість. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Львів, 2010. Вип. 14. С. 454–493.
61. Романюк Т. Одинадцять листів Ярослава Пастернака до Володимира Гнатюка. *Записки НТШ*. Львів, 1995. Т. ССХХХ. С. 451–453.
62. Романюк Т. Колумб Галича: Я. Пастернак: (Про життя і діяльність видатного українського археолога). *Галицьке слово*. 1996. 17 січня.
63. Романюк Т. Військовий змаг Ярослава Пастернака. *Воля і доля. Книга пам'яті Галицького району*. Галич, 1997. С. 66–68.
64. Романюк Т. Ярослав Пастернак і Національний музей у Львові. *Галич і Галицька земля у державотворчих процесах України*. Івано-Франківськ–Галич: Плай, 1998. С. 214–219.
65. Романюк Т. Документальні матеріали Ярослава Пастернака в архівних збірках Львова. *Рукописна україніка у фондах Львівської Наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та проблеми створення інформаційного банку. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 20–21 вересня 1996 року*. Львів, 1999. С. 213–224.
66. Середа О. «Танець душі»: публіцистика Марії Пастернак. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2018. Вип. 8. С. 364–380. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZPNDZP_2018_8_29
67. Ситник О. Археологічна наука у Львові. Перша половина ХХ століття. Львів ; Жешів, 2012. 366 с.
68. Ситник О. Ярослав Пастернак – визначний український археолог ХХ ст. До 120-річчя з дня народження. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Львів, 2013. Вип. 17. С. 11–21.
69. Тарнавський З. Археологічні розкопки Ярослава Пастернака в Крилосі на шпальтах української міжвоєнної преси (частина 1). *Галич. Збірник наукових праць* /За ред. М. Волощука. Вип. 6, С. 166–194. Режим доступу: https://journals.pnu.edu.ua/index.php/hal_sw/article/view/8005

70. Томенчук Б. Некрополі долітописного Галича. *Наукові записки Івано-Франківського краєзнавчого музею*. 1993. Випуск 2. С. 3–35.
71. Томенчук Б. Три періоди розвитку Галича. *Еволюція розвитку слов'янських градів VIII–XIV ст. у передгір'ї Карпат і Татр. Матеріали Міжнародної археологічної конференції 27–29 вересня 1994 р.* Львів, 1994. С. 19–22.
72. Томенчук Б. П. Дві галицькі церкви – дві людські долі. *Галицько-буковинський хронограф*. 1996. № 1. С. 23–29.
73. Томенчук Б. Три періоди історичної топографії давнього Галича. *Галичина*. 1997. № 1. – С. 19–28.
74. Филипчук М. Нова знахідка – Пліснеський саркофаг. *Літопис Червоної Калини*. 1994. №10–12. С. 50–56.
75. Фіголь М. П. Середньовічний рельєф давнього Галича. *Жовтень*. 1987. № 2. С. 135–136.

ДОДАТКИ

Додаток А

Рис. 1. Ярослав Пастернак. Фотоательє "Maģion". Львів. Готель "Краківський" 7 квітня 1931 року.

Додаток Б

Рис. 2. Іван Пастернак (1865–1954), батько Я. Пастернака. Греко-католицький священик, громадський діяч.

Рис. 3 Дружина Ярослава Пастернака – Марія.

Рис. 4. Ярослав Пастернак біля церкви в с. Магерові Жовківського повіту. 1913.

Додаток Г

Рис. 5. Будинок у Празі, де жив Я. Пастернак. Поштова листівка Я. Пастернака, адресована І. Свенціцькому. Прага. 10 жовтня 1926 року. Копія.

Рис. 6. Ярослав Пастернак у Ліберцях (Чехія). Худ. С. Пастернак. 1920 р. Папір; туш, перо.

Рис. 7. Ярослав Пастернак на археологічних розвідках. Тернопільщина. 1930-ті роки.

Рис. 8. Українська делегація на VIII Міжнародному конгресі істориків у Варшаві 20–24 серпня 1933 р. 1-й ряд (зліва направо): о. Йосафат Скрутень, Мирон Кордуба, Дмитро Дорошенко; за ними (зліва направо): Микола Чубатий, Вадим Щербаківський, Ярослав Пастернак, Іларіон Свенціцький.

Рис. 9. З'їзд музеологів Польщі. Львів. Національний музей імені короля Яна III. Фото М. Мюнца. 1937 рік. Серед присутніх: Олександр Чоловський; Ярослав Пастернак; Луція Харевичова; Іларіон Свенціцький.

Рис. 10. Розкопки Успенського собору в Крилосі археологом Ярославом Пастернаком, 1937 рік. Фото з архіву Юрія Лукомського <https://www.radiosvoboda.org/a/30808774.html>

Рис. 11. Саркофаг, знайдений Ярославом Пастернаком влітку 1937 року в селі Крилос. Фото з архіву Юрія Лукомського.

Рис. 12. Археологічні розкопки Я. Пастернака в Крилосі (з приватного архіву І. Коваля)

Рис. 13. Празький град. Археологічні розкопки Я. Пастернака

Рис. 14. Археологічна лабораторія Я. Пастернака Музею НТШ у Львові (1926)

Додаток О

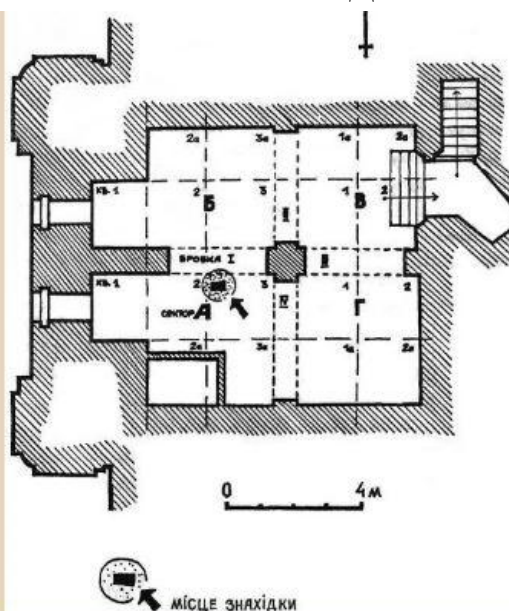

Рис. 15. «Скринька Пастернака» з останками князя Ярослава Осмомисла. Фото з архіву Юрія Лукомського

Рис. 16. Могила Ярослава Пастернака та його дружини Марії Пастернак у Торонто (Канада).

**Перелік археологічних пам'яток в Україні, які досліджував
Ярослав Пастернак (1913–1943 рр.)**

І. Пам'ятки доби неоліту (V–IV тис. до Н. Х.)

1. Комарно Львівської області Городоцького району. Поселення культури лінійно-стрічкової кераміки. Досліджено у 1936 році.
2. Котоване Львівської області Дрогобицького району. Поселення культури лінійно-стрічкової кераміки (1942).

ІІ. Пам'ятки доби енеоліту (IV–III тис. до Н. Х.)

76. Більче-Золоте Тернопільської області Борщівського району. Пам'ятка трипільської культури в печері «Вертеба» (1914).
77. Корнич Івано-Франківської області Коломийського району. Поселення трипільської культури (1936).
78. Підгора Тернопільської області Теребовлянського району. Поселення трипільської культури (1931).
79. Сокіл Івано-Франківської області Галицького району. Поселення трипільської культури (1929).
80. Перечин Закарпатської області Воловецького району. Тілопальний могильник (1924).
81. Белз Львівської області Сокальського району. Поселення культури лійчастого посуду (1935).
82. Гора Львівської області Сокальського району. Поселення з нордійською керамікою.
83. Теребовля Тернопільської області. Тілопальні поховання з нордійською керамікою.
84. Підгора Тернопільської області. Тілопальна могила з нордійською керамікою (1937).
85. Дусанів Львівської області Перемишлянського району. Кістякове поховання культури шнурової кераміки (1932).
86. Комарно Львівської області Городоцького району. Кістякове поховання культури шнурової кераміки (1936).
87. Осталовичі Львівської області Перемишлянського району. Кістякове поховання культури шнурової кераміки (1932).
6. Почапи Львівської області Золочівського району. Поховання культури шнурової кераміки (1931).
7. Новосілки Ліські Львівської області Буського району. Поховання культури шнурової кераміки (1935).

8. Хильчиці Львівської області Золочівського району. Кістякове поховання унетицької культури (1931).
9. Якторів Львівської області Перемишлянського району. Кістякове поховання унетицької культури (1932).
10. Кульчиці Львівської області Самбірського району. Кістякове поховання з червоною вохрою (1933).
11. Підгороддя-Крилос Івано-Франківської області Галицького району. Кістякове поховання з червоною вохрою (1935).
12. Крилос. Поховання з керамікою комарівської культури (1936).
13. Підгороддя-Крилос. Кістякове поховання з керамікою комарівської культури (1936).
14. Вікторів Івано-Франківської області Галицького району. Могильник комарівської культури (1936).
15. Братківці Івано-Франківської області Тисменицького району. Могильник комарівської культури (1938).
16. Лисиничі Львівської області Пустомитівського району. Тілопальний могильник лужицької культури (1942).

III. Пам'ятки доби заліза (I тисячоліття до Н. Х.)

26. Новосілка Костюкова Тернопільської області Заліщицького району. Поселення ранньозалізної доби (1935).
27. Корнич Івано-Франківської області. Поселення ранньозалізної доби (1936).
28. Крилос. Поселення ранньозалізної доби (1935).
29. Підгороддя-Крилос. Тілопальний могильник ранньозалізної доби (1935).
30. Підгора Тернопільської області. Тілопальний могильник ранньозалізної доби (1931).
31. Комарів Івано-Франківської області. Тілопальна могила ранньозалізної доби (1935).
32. Почапи Львівської області. Поселення висоцької культури (1931).
33. Якторів Львівської області. Могила скіфського часу (1936).
34. Янчин Львівської області Перемишлянського району. Кістякове поховання з трацькою керамікою.

Ярослав Пастернак — дослідник старожитностей України

IV. Пам'ятки римського часу (II ст. до Н. Х. – II ст. після Н. Х.)

35. Залісці Львівської області Жидачівського району. Поселення липицької культури (1932).
36. Залісці. Тілопальне поховання липицької культури (1932).

37. Гринів Львівської області Пустомитівського району. Вандальське поховання пшеворської культури.

V. Пам'ятки ранньослов'янської доби (III–VIII століть)

38. Перерісль Івано-Франківської області Надвірнянського району. Могильник культури карпатських курганів (1934).

39. Грабовець Івано-Франківської області Богородчанського району. Могильник культури карпатських курганів (1934).

40. Камінне Івано-Франківської області Надвірнянського району. Могильник культури карпатських курганів (1934).

41. Грушів Івано-Франківської області Коломийського району. Могильник культури карпатських курганів (1934).

42. Цуцилів Івано-Франківської області Надвірнянського району. Могильник культури карпатських курганів (1934).

43. Корнич Івано-Франківської області. Могильник культури карпатських курганів (1936).

44. Бринь Івано-Франківської області Галицького району.

45. Підгороддя-Крилос. Могили культури карпатських курганів (1937).

46. Нижній Струтин Івано-Франківської області Рожнятівського району. Могильник культури карпатських курганів (1935).

47. Добряни Львівської області Стрийського району. Могильник культури карпатських курганів (1935).

VI. Пам'ятки давньоруської (княжої) доби (IX–XIII століть)

48. Підгірці Львівської області Бродівського району. Літописне городище Пліснеськ (1940).

49. Грушів Івано-Франківської області. Давньоруське селище (1934).

50. Нижній Струтин Івано-Франківської області. Давньоруське городище (1937).

51. Валява Перемишльської землі. Кладовище давньоруського часу (1939).

52. Ступниця Львівської області Дрогобицького району. Давньоруське селище X–XI ст.

53. Вікторів Івано-Франківської області. Давньоруське городище (1935).

54. Літиня Львівської області Дрогобицького району. Охоронний об'єкт давньоруського часу (XII–XIII ст.). 1942 р.

55. Побережжя Івано-Франківської області Тисменицького району. Фундаменти давньоруської церкви св. Бориса і Гліба (XIII ст.) 1935 р.

56. Глинське Львівської області Жовківського району. Давньоруське городище (1935).

57. Звенигород Львівської області Пустомитівського району. Дослідження городища і пригороду, де знаходилася столиця Звенигородського князівства (1937).

58. Белз Львівської області Сокальського району. Дослідження городища, пригороду, давньоруських могильників – пам'яток столиці удільного Белзького князівства (1935–1936, 1938).

59. Старгород Львівської області Сокальського району. Городище літописного міста княжої доби Всеволожа. 1939 р.

60. Урич Львівської області Сколівського району. Фортеця-замок давньоруського часу Тустань. 1912–1913 рр.

61. Страдче Львівської області Яворівського району. Печерний монастир давньоруського часу (1939).

62. Теремовля Тернопільської області. Дослідження городища і пригороду – столиці Теремовлянського князівства (1931–1932).

63. Семенів (колишнє Зеленче) Тернопільської області Теремовлянського району. Городище і поселення давньоруського часу (1931).

64. Кринос Івано-Франківської області Галицького району. Широкомасштабні археологічні дослідження княжого Галича – столиці Галицько-Волинської держави (1934–1943).

65. Підгороддя-Кринос. Два могильних поховання з часів переходу угрів до Панонії (1935).

66. Фітьків Івано-Франківської області Надвірнянського району. Давньоруське городище (1934).

67. Надвірна Івано-Франківської області. Давньоруське городище (1934).

68. Новосілки Ліські. Тілопальний могильник давньоруського часу.

VII. Пам'ятки пізньосередньовічної доби (XIV–XVIII століть)

69. Крехів Львівської області Жовківського району. Монастир і пам'ятка з часів татарських нападів на Україну (1913).

70. Жовква Львівської області. Архітектурна пам'ятка типу «ліхтарні померлих» – надгробок над жертвами татарських нападів на Україну.

71. Денисів Тернопільської області. Замок XVI–XVIII століття.

72. Манява Івано-Франківської області Богородчанського району. Фундаменти церкви, чернечі келії, дві крипти, поховання у «Братській могилі» – залишки архітектурної пам'ятки XVI–XVIII століття монастиря Скит Манявський (1933).

73. Теремовля. Церква Святих П'ятниць XVI–XVIII століття (1932).

74. Делева Івано-Франківської області Тлумацького району. Кладовище із підплитовими похованнями XV століття. 1932 р.

75. Львів. Катедральний собор св. Юрія. Дослідження трьох етапів будівництва храму. Розкопки крипти із похованнями єпископів і священиків (1932–1933).

76. Львів. Церква Святого Духа. Крипта із похованнями під церквою XVIII століття (1938).